

---

**Çeviriler**  
*Translations / Übersetzungen*

---



## KÜÇÜK ASYA'NIN YÖRÜKLERİ \*

Theodore BENT \*\*

İngilizceden Notlar Ekleyerek Çeviren: Ufuk Ali KAFTANLI \*\*\*

Müteakip makale, Yazar tarafından okundu:<sup>1</sup>

\* Çeviri-metnin orijinal künyesi için bk. (James) Theodore Bent (1891). “The Yourouks of Asia Minor”. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. 1891/XX: 269-276. Çeviride “[ ]” arasında belirtilen tüm ifadeler, makalenin aslına sadık kalarak daha iyi anlaşılabilmesi için eklenmiştir. Buna binaen “()” içindekiler, J. T. Bent tarafından konulmuştur. Ayrıca asıl nüshada hiçbir dipnot yer almamaktadır. Dipnotlar, sonnot, bibliyografya (kaynakça) ve “Ekler” kısmında gösterilen haritalar, metnin okuyucuya sunacağı bakış açısını zenginleştirmek için tarafımızca düzenledi.

\*\* Bugüne dek, Kızılbaş-Alevî (ayrıca Türkmen/Yörük) historiyoğrafisinin nispeten tanımadığı Bent'in; orta-geç 19. yüzyıla uzanmış yaşam-öyküsünü özlü ölçekte aktarmanın faydalı bulunacağı kanaatindeyiz. J. T. Bent (1852-1897), bir İngiliz yazar, arkeolog ve kâşifti. 30 Mart 1852'de Bradford, Yorkshire'da (İngiltere) doğan Bent; Repton School ve 1875'de mezun olacağı Wadham College (Oxford)'de okumuş, 1877'de ise ömrü boyunca ona gezilerinde yarenlilik edecek eşi Mabel Hall-Dare ile izdivaç etmiştir. Yaşamının büyük bir kısmında yurtdışına seyahat eden Bent, İtalya ve Yunanistan gibi ülkelere gelmiş, tetkiklerinin meyveleri olarak San Marino üzerine *A Freak of Freedom* (1879), Cenova üzerine *Genoa: How the Republic Rose and Fell* (1880) ve önemli bir İtalyan sima olan Garibaldi hakkında *Life of Giuseppe Garibaldi* (1881)'yi kaleme almıştır. Bir âlim kimliğiyle Bent'i, Tahtacılar/Yörükler için bir inceleme makalesi –ki 1891'e tekabül eder– yazmadan önce Ege takımadalarına yoğunlaştığını görüyoruz. Öyle ki 1885'te Kiklad adaları nispetinde *The Cyclades: or Life among the Insular Greeks*'i neşretmiş; bu devreden sonra da kendini bilhassa arkeolojik çalışmalara adanmıştır. Bu doğrultuda 1885-88'de Asia Minor'da (Anadolu/Küçük Asya), sonuçlarını başta *The Journal of Hellenic Studies* olmak üzere farklı mecralarda yayınlayacağı incelemeler yürütmüş; 1889'da, akabinde eski bir Fenike yerleşkesi olduğunu tespit edeceği Bahreyn Adaları'nda kazılar gerçekleştirmiştir. 1890'da değerli yazıt koleksiyonları elde edeceği *Cilicia Trachea* (Çağdaş Mersin-Silifke tarafları.) bölgesine keşif gezileri yapmış, ardından mütalaa sahasını Afrika kıtasına kaydırmıştır. Öyle ki, Doğu Afrika'nın erken geçmişiine ışık tutacak Mashonaland (Zimbabve) kalıntılarında çalışmış, 1892'de *The Ruined Cities of Mashonaland*'i yayımlamıştır. Keza bunu 1893'te *Sacred City of the Ethiopians* takip etmiş, döneminde neredeyse bilinmeyen Hadramut'u 1893-94 arası dolaşmış, Güney Arabistan'ın fiziksel özellikleri ve gerçek koşulları üzerine yoğunlaşmıştır. 1894-95'de Zafâr (Yemen)'da Abyssapolis yıkıntılarını ziyaret etmiş, 1895-96'da Kızıl Deniz'in Afrika kıyılarında incelemeler düzenlemiş; Sabâ/Sebe etkisinin de bulunduğu bir kadim altın madeni harabeliğini keşfetmiştir. Yine bölgede 1896-97'deki serüvenleri sırasında malaraya (sıtma) ateşine kapılmış, 1897 senesinde ana yurduna döndükten birkaç gün sonra Londra'da hayatını yitirmiştir. Ki eşi Mabel Bent'in girişimleriyle, Arabistan çalışmalarına dair son eseri *Southern Arabia, Soudan and Sakotrade*, 1900'de kamuoyuna sunulmuştur. Bk. Encyclopædia Britannica, 1910: 746; Krş. The Geographical Journal, 1897: 670-671.

\*\*\* Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygurlukları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları. ufukalkaftanli@outlook.com.tr. ORCID: 0000-0003-0250-239X.

<sup>1</sup> Makale, asıl nüshada bu ifadeyle başlamaktadır. Bk. Bent, 1891a: 269.

Asia Minor'da<sup>2</sup> yaşayan göçebe aşiretlerin kökeni, alışkanlıkları ve gelenekleri üzerine araştırma yapmak fazlasıyla çetrefilli bir iştir. Çünkü söz konusu aşiretlerin tümünde; benlikleri, gelenekleri ve özellikle dini düşünceleri özelinde, alelade bir yabancıyla iletişime geçmeye yönelik esrarlı bir ketumluk eğilimi mevcuttur. Görünüşte, bu aşiretler topyekûn Muhammedî [Müslüman] olmalarına rağmen, vahşi göçebe yaşamlarında hiçbir zaman bir cami ya da imam görmezler. Geçen yaz, inançlarını sükûn içinde gizleyen ve Tarsus yöresinde ikâmet eden Nusayrîlerin dinî öğretileri üzerine olan araştırmalarımın neticelerini aktardım.<sup>3</sup> Bununla birlikte; Afşarlar, Kızılbaşlar<sup>4</sup> ve Yörükler dâhilinde gerçekleştirilen araştırmalar, söz konusu bu gizemli dinin sadece Nusayrîler ile sınırlı kalmayıp Akdeniz ve Hazar arasındaki dağlık bölgelerde göçer yaşam süren hemen hemen tüm göçebe kavimlerde de bulunduğu şeklinde bir düşünceye ulaşmama vesile oldu.

- 
- 2 19. ve 20. yüzyılın Avrupalı müellifleri, bugün bildiğimiz anlamıyla Cumhuriyet Türkiye'sinin sınırlarını (Anadolu Türkiye'si) içeren sahaya “*Asia Minor/Western Asia/l'Asie Mineure*” demektedirler. Örneğin bk. Beaufort, 1818; Fellows, 1838; Spratt ve Forbes, 1847; Texier, 1862; Ramsay, 1890; Bent, 1891a; Cuinet, 1892; Hasluck: 1921, 1929. Bu misaller daha da çeşitlendirilebilir.
- 3 Bent'in “geçen yaz sunduğum” dediği Nusayrîlik çalışması, Yörükler hakkında verdiği mülakat ile beraber aynı RAI (*The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* - Büyük Britanya ve İrlanda'nın Kraliyet Antropoloji Enstitüsü Dergisi) sayısında (1891, XX) yayımlanmıştır. “The Yourouks of Asia Minor” çalışmasının tersine, zikredilen sunumun Bent tarafından hazırlanmış asıl metnine ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Fakat Bent'in Nusayrîler üzerine aktardığı bilgilerin hulasası, “The Ansairre of Asia Minor” başlığıyla neşredilmiştir. Söz konusu araştırmanın çeviri-yazımı, elinizdeki tercüme çalışmasının doğrusal bir gayesi olmadığı için sadece işaret etmekle yetiniyoruz: Bent, 1891g: 225-226. (Nusayrî Aleviliği üzerine üretilecek modern çalışmalarda, dikkate alınması gereken bir not olduğu da ayrıca söylenebilir.)
- 4 Asıl makalede “*Kızılbaşî*” biçimiyle geçmektedir. İlginçtir, Bent çalışmasının önemli bir bölümünü modern literatürde Kızılbaş/Alevî şemsiyesine eklenerek incelenen Tahtacılar ayırmasına rağmen; kendilerine “Alevî” terimini uygun gördükleri bilgisi dışında onlar özelinde onomastik bir veri sunmamıştır. Bu durum, Bent'in Kızılbaş terimini bilmediğine –ki kendisi, çevresindekilerden işittiği “Alevî” kavramını da çözüme kavuşturamamıştır– ve nerede-nasıl kullanılacağını kestiremediğine işaret edebileceği gibi gezileri sırasında karşılaştığı Alevî-odak Tahtacı aşiretlerin kendilerini “*Kızılbaşî*” (Kızılbaş) görmediklerini de vurgulayabilir. Kezâ yine Bent'in hemen sonrasında, Tahtacıları da geniş kapsamlı çalışmasına dâhil edecek Frederick William Hasluck; “*Heterodox Tribes of Asia Minor*” bölümü altında incelediği Tahtacıları, zikredilen başlıkta konu edinilen “*The Kızılbaşî*” kısmından ayrı ve “*The Takhtajî*” biçimiyle sunmuştur. Hasluck'un ilgili tercihi için bk. 1929: xii, 124-159.

Bu akşam, kendimi tamamıyla Yörükler ile kısıtlayarak aralarında bir araya getirdiğim antropolojik verileri sunacağım. Ayrıca burada, bir kişinin hafızasının süregelen halde donuk kaldığı ve eyleme geçmeyi reddettiği kritik durumlarda pek uygun sorular ileri süren, antropolojik nitelikli *Notes and Queries (Notlar ve Sorular)*'in<sup>5</sup> değerine şahitlik edeceğim.

Asia Minor'un güney kıyıları ile Torosların doruklarında yaşayan Yörükler,<sup>6</sup> Balkan yarımadasında bulunan Yunanlar ve Bulgarlar kadar birbirinden farklılaşmış iki özgül ırk konumundadır. Fakat Türkler, bahsedilenler arasında bir ayrıma gitmez ve hepsini Yörük olarak kabul eder. Bunlardan ilki, *Tabtacı*<sup>7</sup> şeklinde adlandırılır ve kendilerinin başlıca mesğalesi, tahta kesiciliği ile odun kömürcülüğüdür. Sözü geçen isim, onların mesleğine atıfta bulunan *tabta*<sup>8</sup> sözcüğünden gelmektedir. Nitekim Tahtacılar, kökenine vakıf olmadığı *Alevi*<sup>9</sup> terimiyle anılmayı tercih ederler. Genellikle bu halk

5 Anlaşılan, Bent; Akdeniz-Ege, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın bir dizi yerinde gerçekleştirdiği araştırmalarının bulgularını bilim sosyetesine sunmak için belirli aralıklarla İngiltere'ye dönüyordu. Çünkü 1891 içinde “geçen yaz” Nusayri Alevileri hakkında dinleyicilere seminer vermiş, adeta onun devamı olarak da yine aynı yılda bir “akşam” vakti Kızılbaş-Alevi Tahtacıları anlatmıştır. Büyük ihtimalle Kraliyet Antropoloji Enstitüsü'nün önyak olduğu toplantılarda bir araya gelen Bent gibi bilim insanları, sunum sonrasında aktarılan malumatlar üzerine tartışmalar yapıyor; çeşitli fikirler öne sürüyorlardı. Zaten Bent'in Nusayri Alevileri sunumu, bu tartışmanın yazıya geçirilmiş halinden ibarettir. Keza Bent'in Tahtacılar sunumuna başlamadan önce beklediğini belirttiği tartışma ortamı –ki bu beklenti sadece *Notes and Queries* ile ilgili de olabilir– yine tesis edilmiş, Enstitü'nün o yılki dergi koleksiyonunun ilgili kısmına “*Discussion*.” şeklinde eklenmiştir. Antropolojik nitelikli *Notes and Queries (Notlar ve Sorular)*'in kendisine gelirse Bent'in kastettiği şey; bir çeşit antropolojik el kitabı –ve haliyle bu kitabı hazırlayan ve sunum sırasında kurum bağluları olarak Bent'i dinleyen bilim insanları– olmalıdır. *Notes and Queries*, İngiltere'nin Antropoloji ilmi hususunda katettiği basamaklardan bir nişane olup söz konusu alanın doğası, mevcut hali ve gelişimi nispetinde hazırlanmıştı. RAI ve BAAS (British Association for the Advancement of Science) ortaklığıyla 1874 yılında yayımlanmaya başlanan kitap; Bent'in 1891'deki sunumları sırasında henüz 1874'deki biçimiyle durmuş, 1892'de ikinci baskısı kamuoyuna çıkarılmıştır. Kitabın ve İngiliz antropolojisinin serüveni hakkında bk. Urry, 1972: 45. *Notes and Queries*'in öncül sayıları için bk. RAI ve BAAS (Ed.), 1874; Read ve Garson (Ed.), 1892.

6 Metinde, “*Yourouks*” şeklinde geçmektedir. Kuşkusuz Bent, Yourouks ve yine bunun gibi Türkçe kelimeleri duyabildiği ölçüde notlarına dâhil etmiştir.

7 Metinde, “*Takbtage*” şeklinde geçmektedir.

8 Türk-dilli bir okuyucu için lüzumsuz olan bu açıklamalar, takdir edilecektir, İngiliz-dilli evren için elzemdir. Çünkü Bent, “*Takbtage*” kavramını “*wood cutting*” ile İngilizceye aktarır, “*Takhta*” ismini ise “*plank*” diyerek açıklar.

9 Metinde, “*Alevi*” şeklinde geçmektedir.

[Tahtacılar], yıldan yıla yıkıma uğrattıkları ormanlarla kaplı mıntikalarda bulunmalarına rağmen, Yörüklerin diğer kolu katı sûrette kırsal bir yaşama içkin olan çobanlıkla ilgilenirler, sürülerinin otlayabilmesi için uygun bir zemin sağlayan düşük-yoğunluklu çalılıklar arasında veya açık ovalarda yer alan çadırlarında yaşarlar.

Öncelikle, Tahtacı Yörükleri konuşacağız (Yörük kelimesi, Türkçe *yürümek* sözcüğünden türetilmiştir.<sup>10</sup>). Tahtacılar, bilhassa Likya ile Pamfilya'nın<sup>11</sup> hudutlarında tesadüf ettik. Onların çoğu, yarı-yerleşik bir yaşama uyum sağlamışlardır. Merkezi destekten yoksun, samandan yapılmış yuvarlak çatılı, yüksekliği doksan/yüz yirmi santimetre civarı<sup>12</sup> olan kaba taştan yapılmış duvarlarla çevrili barakalarda otururlar. Haliyle bu, şüphesiz, söz konusu çadırların biçimsel-mimari yapısının, dairesel Türkmen çadırlarından geldiğini olanca kuvvetiyle hatırlatır.

10 Metinde, “*youroumek*” şeklinde geçmektedir. Bent, bu kelimeyi “*to wander*” fiiliyle izah eder.

11 İngiliz bilgin Bent, Anadolu'ya dair ürettiği bilgileri Avrupa-merkezli Batılı kolektif hafızasının süzgecinden geçirerek aktarmaktadır. Haddi zatında Bent'in tarihsel belleğinde, zikrettiği bölgelerin, özellikle 13. yüzyıldan beri çok sıkı bir şekilde Türkleşmesiyle edindiği adlarına, kabul edilebilir bir şekilde, yer yoktur. O anlatımını, Osmanlı idari taksimatında hiçbir anlam ifade etmeyen bölgesel tanımlamalar üzerinden yürütür ve Likya ile *Pamfilya* gibi Yunan/Roma/Bizans'ta köken bulan iki terimden bahseder. Bu bağlamda Bent'in Tahtacıları gördüğünü belirttiği mıntikalardan Pamfilya; Antalya-Alanya arasında dar bir kıyı şeridi boyunca uzanan ovayı, *Likya*; Muğla'nın güneydoğu hattından (Köyceğiz) Antalya'yı şehir merkezine dek ihtiva eden Teke Yarımadası'nı imler. Bk. Flemming, 2018: XIX; Camgöz, 2010: 15. Bent; Likya, Pisidya, Pamfilya ve Kilikya gibi adları tercüme ettiğimiz bu metnin haricinde, yine aynı muhitteki bulguları üzerine hazırladığı (1890'da “*Cilicia Trachea*” adlı yerde bulunduğunu hatırlayalım. Ek olarak, öncesinde de Güney Anadolu kıyılarında seyahat etmiştir.) makalelerde işlemiştir. Bk. Bent, 1888; 1890a-b. 1888'de “*Discoveries in Asia Minor*” ismiyle *The Journal of Hellenic Studies*'de neşredilen makalesi, Güneybatı Anadolu'da gördüğü yerlerin bir dökümünü çıkarabilmemize de olanak tanımaktadır. Öyle ki, Bent ilk başta *Capo Krio/Knidos'a* (Muğla-Datça tarafları.), ardından *Cape Alopeka&Aplotheka/Lorym'a* (Muğla-Marmaris'te Bozukkale civarı.), akabinde daha da doğuya *Gulf of Makr'ye* (Körfez muhitinde ismini saydıkları: Tarsinâ, Telmessus, Antis, Lydatis/Lydae; Fethiye Körfezi) kıyıyı izleyerek bir gemi yolculuğu yapmıştır. Bölgede kadim uygarlıklardan kalan çeşitli arkeolojik buluntulara kafa yormuş, seyahatini nihayete erdirmeden evvel *Lycia/Patara'yı* (Antalya-Kaş/Kalkan'da.) gözlemeyi de ihmal etmemiştir. Bk. Bent, 1888: 82-87. Gezi notunda hiç bahsetmemesine rağmen, şayet Bent, Tahtacıları, Güneybatı Anadolu'da izlediği güzergâhta görmüşse, bu rastlayış şimdi tasvir ettiğimiz gezide gerçekleşmiş olmalıdır. Çünkü Bent'in sonraki seferlerinde buraya geldiğine dair bir işareti, en azından mevcut bulgularımızla, görmüyoruz. (Bent'in Çukurova-Tarsus havzasına olan yolculuğuna aşağıda değineceğiz.)

12 Bent, bu ölçüyü *feet* cinsinden belirtir. 3 ile 4 feet ise santimetreye çevrildiğinde karşımıza doksan/yüz yirmi değerleri çıkıyor.

Tahtacıların dinî düşünceleri, pek özgüldür ve sadece Lübnan'daki Nusayrîleri akla getirmekle kalmaz; bununla beraber, Musul yakınlarında konumlanan Yezidîleri de hatırlatır. Ruhların bedenler-arası göçüne dair inançları, ziyadesiyle dikkat çekicidir. Öyle ki, Tahtacılar için tavuskuşu fesatlığın [kötülüğün-Şeytan'ın] vücut bulmuş haliyken, yine aynı kuş, gelecek varoluşunda daha yüksek bir konuma erişebilme imkânına da muktedir bir hayvana işaret eder. Bu da haliyle Tahtacıları, Yezidîler<sup>13</sup> [Ezidî] ile yahut bir başka deyişle Dr. Badger'in Nestûrîler<sup>14</sup> üzerine hazırladığı kitapta ilişkilendirdiği şekilde, Melek Tavus'un –onu gizli dinî-ayinleri esnasında kötülüğün ilâhı olarak kabul ettikleri ve dolayısıyla onurlandırma gâyesiyle verdikleri lâkapla *Hükümdâr Tavuskuşu*– pırınçten bir temsilini mabut addetmiş sözüm ona şeytana ibadet eden topluluklarla bağlantıya sokar.<sup>15</sup> Tıpkı Yezidîler gibi Tahtacılar da asla Şeytan<sup>16</sup> sözcüğünü kullanmaz ve başka biri fazlaca yaygın olan bu Türkçe bedduayı zikrettiği takdirde bile ürperir. Onlar nezdinde Ali, görkemli bir peygamber ve tanrısallığın [Tanrı'nın] nihai derecede hulûl [*incarnation*] bulmuş mükemmelliğidir. Tahtacılar bu fikirleriyle, her ikisi de Ali'nin Tanrı olduğunu dikte eden Kuzey İran'daki Ali-İlâhîler ve Lübnanlı Nusayrîler ile bir kerede birleştirilebilir. Tahtacıların dinî-ayinleri ile ilgili dillerde dolaşan pek çok öykü vardır ve eğer yanılmıyorsam, bunların çoğu, Nusayrîler için anlatılagelenler gibi bilhassa onların düşmanları tarafından peyda edilmiş iftirallardır.<sup>17</sup> Şaşırtıcı bir gerçek şudur ki Tahtacılar, İranlı

13 Metinde, “*Yezede*” biçimindedir.

14 Metinde, “*Ansairee*” biçimindedir.

15 Bent, antropoloji ve arkeoloji merkezli araştırma hayatının bir bölümüne; dinler tarihçiliğini de eklemiş gibi görünmektedir. Çünkü kendisi, işte Garibaldi hakkında bir biyografi yazıyor, Ege adalarını geziyor, akabinde Afrika'da arkeolojik kazılar düzenliyor; keşifler yapıyordu. Tüm bunların üstüne, Nestûrîler üzerine bir kitap okuduğunu gösteren bu satır, Nusayrîleri de katarak düşünürsek; Güney Anadolu kıyılarına geldiğinde merceğini neden Tahtacılar üzerine de yoğunlaştırdığını aydınlatmaktadır. Dr. Badger'dan kastettiğiysse, 1842-43 ve 1850 yıllarında Mezopotamya ve Kürdistan'da (Mesopotamia and Coordistan) gerçekleştirdiği misyon gezilerini 1852'de kitaplaştırmış olan George Percy Badger'dır (1815–1888). Badger'ın “*The Nestorians and their Rituals*” genel başlıklı eseri; bilhassa Yezidîler ve Nestûrîler hakkında Bent'e sağladığı bilgilerle çok kilit bir konumda oturmaktadır. Çünkü ona, yıllar sonra okuduğuyla başka bir halkta gördüğü şeyleri karşılaştırma imkânı vermiştir. Özellikle zikredilen sayfalara bk. Badger, 1852: 111-134.

16 Metinde, “*Sheitan*” şeklinde geçmektedir. Bent'in örnek aldığı Badger'da bu kelimeyi aynı şekilde işler ve “*Devil*” isminin Arapça karşılığı olduğunu belirtir. Bk. Badger, 1852: 125.

17 2019'da Bent'in Likya diye tabir ettiği geniş bölgenin Antalya diliminde öbeklenen Tahtacı mıntıklarına, bitirme tezimiz için bir bilimsel seyâhat düzenlemiştik. Bölgenin dinamik dokusunu yoklar; kılışal tercih ve pratiklerine dair sorgulamalar yürütürken öteden beri

Şiiler gibi kol bileklerinden yukarıya doğru abdest alırlar. Bu da aynı ayini Şiilerin ters istikametinde eda eden Sünnilerden, onları farklılaştırır.<sup>18</sup>

şahıslarına atfedilen bu iftiranın mahiyetini mâkul bir dille sorma cesaretini gösterdik: Böylesine hassas konularda, araştırmacı, kullanacağı her bir kelimenin sahaya arasına aniden çekilebilecek bir set olduğunun farkındadır. Elde edilen cevaplar arasında, ithamın Tahtacı musâhiplik töreniyle bağdaştırıldığı efektif bir örnek dile getirildi. Tasvire göre: Dört (ikişi kadın, diğerleri erkek) kişinin Kızılbaş-Alevî teâmüllerine münasip bir halde yaşamlarının geri kalan günleri için hayatlarını birleştirirlerken ifa ettikleri ritüel hareketlerden biri de tâlipleri musâhip kılacak ocakzâde dedenin önünde, ortada erkekler olacak şekilde, uzun bir yastığa yatmalarıdır. Bu sembolik “*dört tâlibin bir yastığa baş koyması*” vaziyeti, Kızılbaş-Alevî topluluğunda İslâmî orijine yaslanan bir ritüel kavramdır ve Tahtacı cemaatinin iç-düzeninde konuşlanan birlik-beraberliğin sürdürülüşünü temin eder. Buna rağmen, klasik Osmanlı/Türkiye-Sünnî (Bölge insanı “Yezîd” kodlamasına başvurur.) tarafı “*kılıçtan keskin, kıldan ince yolda*” elzem mefhumları anlamamakta, “*Muâviye düşüncesine*” göre tahkire kalkışmaktadırlar (Tırnak işareti içerisine alınanlar, yerel dokusuyla sahadan kaydedilenlerdir.). 23 Nisan 2019’da Elif Erol (1958 doğumlu, Çatallar köyü mürebbisi Pîr Hızır Ahmed’in torunu.) ve Fatma Kaftanlı (1971 doğumlu, Çatallar köyü mürebbisi Pîr Hızır Ahmed’in yeğeni.) ile Antalya/Finike’ye bağlı Çatallar’da gerçekleştirilen görüşmede not edildi. Kısa süre önce “Batı Ege Tahtacıları” üzerine saha çalışmasına dayalı bir tez hazırlayan Bilge (2021: 95-122), Tahtacı musâhiplik töreni hususuna dair çağdaş bir Yanyatır Ocağı mürebbisi Ziyat İzmir’den bilgiler derlemiştir. Mürebbî Ziyat İzmir’in aktardığıyla Finike-Çatallar’da Kızılbaş-Alevîliğin doğası doğrultusunda kılğısal bir müştereklik mevcuttur. Öyle ki musâhipliğin gayesi gereği dört tâlip Dede’nin dizine yatıyor, Alevî-odak dualar okuyor ve kadın kadınla erkek erkekle niyâzlaşıyordu. Nihayetinde Kızılbaş-Alevî Yolu’nun içsel anlatı ve ritüellerine dair bilgiden yoksun dış-dünyanın, Tahtacılar için suçlar/gerçek-dışı faaliyetler atfedebilmesi muhtemeldir.

- 18 Bent’in verdiği malumat yanlış görünmektedir. Saptadığımız kimi problemleri beyan etmeden evvel söylemeliyiz: İranlı Şiiler, Bent’in belirttiğinin aksine bileklerden yukarı değil; bilakis dirseklerden aşağı olacak şekilde abdest eda etmektedir. Şîa-İmâmiyye (Câ’î ferî) İslâm’da Âyetullâhi’l-Uzmâ ve Mercî-i Taklîd kabul edilen –ve fikhî açıdan mütedil Şîa’nın son dönem temsilcilerinden sayabileceğimiz– merhûm İmâm Rûhullah Müsevî Humeynî’nin (1902-1989) *Tam İlmihalinde* (Risale-i Tevzihul’l-Mesâil), Abdest başlığında 243. hükümde şu ibare geçmektedir: “*Yüzü ve elleri yukardan aşağıya doğru yıkamak gerekir; eğer aşağıdan yukarıya doğru yıkanır, alınan abdest batıldır. Kolları da dirseklerden parmak uçlarına doğru yıkamak gerekir.*” (2008: 42). Bu açıdan Bent’in nakli gerçekten akıl karıştıncıdır. Çünkü Bent’in aktardığı bilgiler pek çok kombine denkleme vuzuh kılınabildiği gibi keza aynı şekilde işlemimiz, meseleyi daha da karanlık hale getirebilir. İlk problemimiz, Bent’in İranlı Şiiler şekline yordduğumuz kelimesidir: “*Shûtes of Persia*”. Kaydettiğimiz ifadenin Pers (yani İran) Şiilerinden bahsettiğine ilişkin kanımız, bu grubun tam karşısına Bent tarafından getirilen “*Sonnee*” kavramının varoluşundan mülhemeldir. İkinci kavramın “*Sünnî*” olduğunu, Bent’in iki kutup arasında var olan –ve her ne kadar Bent, Şiilerin yerine bizatili Sünnî abdestini betimlese de– “su ayını/yıkanma değişikliği” bilgisinden üretiyoruz. Ayrıca, Hindistan’a düzenlendiği seyahatler ile tanıdığımız Louis Rousselet, *Travels in Central India*’da (1882: 455-457) Muharrem (*Mohurum*) ayında Bhopal’a geldiğini ve yöredeki Şî Müslümanların (*Shûte Mohametans*) Ömer tarafından öldürülen Ali ve



Muhtemelen biz, dinin bu söz konusu esrarlı biçiminde halen varlığını sürdüren kimi pagan kültlerine, Hristiyanlığın yarı veya çürümüş bir formuna rastlayabiliriz. Bu noktada, Nusayrîler nezdinde Tahtacılar hakkında edindiğimden daha yetkin fikirlere

Hüseyin için düzenledikleri gürültülü seremonileri –Roussellet'in Kerbelâ fâciasını bilmediğini normal karşılasak– izlediğini belirtmektedir. Yani bir başka örnekle mukayese ederek bu terimin Şiîleri imlediğini saptayabiliyoruz. İkinci problemimiz, Bent'in Tahtacıları; İran Şiîleri gibi müteşerri addederek abdest aldıklarına dair verisidir. Bent'in Şiîler ile Sünnîler arasında bir ritüelik farklılık olduğunu bildiği halde, kimin hangisini ne şekilde kabul ettiğine ilişkin konumlandırmasında yaptığı yanlışlık acaba Tahtacılar nispetinde de mi temayüz etmektedir? Esasında Bent, abdest işlemine yordduğumuz anlatımında sadece “*wash*” ifadesini kullanır. Lakin eklediği yön nüansı, bunun bilinçli tercihler ile benliğin dışavurumunu gaye edindiğini düşündürmektedir. Keza İmâm Humeyni'nin müspet hükmünden çıkardığımız kadarıyla bu emir, hayatın çeşitli koşullarını da kapsayacak bir ölçektir. İşte tam burada bir an için namaz kılmak –yahut şer'î bir başka emri yerine getirmek – üzere Şiîler gibi dirsekten aşağıya ya da Sünnîler gibi tam tersini yapan bir Tahtacıyı tefekkür edelim. Şiî veya Sünnî, hangi usûl ile olursa olsun; geç 19 ve erken 20. yüzyılda Akdeniz-Ege düzleminde Kızıldaş-Alevî Tahtacılar çerçevesinde antropolojik araştırma yürüten hiçbir araştırmacı; onların diğer Sünnî Müslüman zümrelere benzer şekilde namaz kıldığını bildirmemiştir. İşte bu meyanda, von Luschan (1911: 230; 1922: 100), Hasluck (1921: 328-332; 1929: 158-159), Bahâ Said (1926), Niyâzî Beğ (BOA., DH.EUM.6.Şb., 54/34; 2.Şb., 67/54), Yusuf Ziyâ (1930a; 1930b; 1931a; 1931b), Süleyman Fikri (1927) gibi doğrudan alan verilerinden hareket eden isimlerin özellikle Tahtacı inanç-gelenek ve doktrini noktasında bir namaz/abdest analısı üretmedikleri açıktır. Öyle ise karşımıza temelde üç seçeneği bir uzam çıkmaktadır: a.) Bent, Tahtacı muhitinde Sünnîleşen Tahtacılar görüp, bunu tüm gevşek-dokulu Tahtacı konfederasyonuna kapsatma hatasına düştü. Ya da sadece mesleki açıdan Tahtacılık yapan ama Sünnî geleneğe sahip kimi Akdeniz Yörüklerini, Alevî-odak Tahtacılar başlığına soktu; b.) izlenen Tahtacılar, aslında dirseklerinden aşağıya doğru bir su/yıkanma ritüeli –Büyük olasılıkla, cem dışında ve odunculuk sırasında yapılan Alevî motifli yerel bir kılıydı.– gerçekleştirmişlerdi lakin Bent bu veriyi, kayda geçirirken unuttu, haliyle yönleri şaşırıldı. Veya Bent'in de bizzat söylediği üzere kendi içsel yaşantıları hakkında ketumluğa meyilli *Alleli* Tahtacılar, Türkçe bilmeyen Bent ile görüşürlerken devreye sokulan araçlardan çekinerek –ki bunların yöreden Sünnî ve dil bilen kişilerden olduğu tahmin edilebilir– takıyyeye başvurular, dolayısıyla Bent'i bilinçli şekilde yanılttı; c.) en az diğerleri kadar muhtemeldir ki, Bent ifadesi ettiğinin aksine Tahtacılarla hiçbir organik bağlantı kurmadı ve Akdeniz kıyılarında antik kalıntılarla meşgul olurken rast geldiği Tahtacılar üzerine çalışmak için kendisinden önce yazılmış eserlere ve bölge mukteditlerine –kolluk kuvvetleri, vilayet-sancak bürokratları vb.– danıştı. Yahut Muğla-Fethiye ve Mersin taraflarında çalışırken bile dikkatini çekmeyen Tahtacılar, Afrika'ya yoğunlaşacağı sırada ilginç bir şekilde tekrardan ilgi odağına girdi ve von Luschan'ın 1890'daki meşhur ve kült “*Die Tahtadschy*” eserine başvurmadan –ve eserde geçen bir bilgiyi tam tersi şekilde anlamaktan– başka bir şans bulamadı. Her hâlükârda tüm bu sorulara, şimdilik, doyurucu bir yanıt vermekten uzağız ve probleme işaret etmekle yetiniyoruz. (Bent'in mevcut makalesi ile von Luschan'ın adı geçen eserindeki koşutluklara Sonnot kısmında değinilecektir.)

sahibim. Öyle ki, bu durumda sarîh ve kesin herhangi bir düşünce üretemediğimi sezinliyorum.

Bu ırk [Tahtacılar] uzun, sivri başlı olup; dış görünüşleri kendine özgüdür. Ayrıca, bebeklerinin kafalarını sıkıca bağlamak aralarında yaygın bir örfdür. Bu tuhaf geleneğin eski bir adetten kaynaklanıp kaynaklanmadığı hususunda görüş sunmaya hazır değilim.

Geçimini çobanlıkla sağlayan Yörükler nispetinde çalışma yürütmek için en isabetli vakit, aşiret ve sürüleriyle sahil yakınındaki düzlüklere indikleri kış mevsimidir. Bu ovalar onların *kışlası*<sup>19</sup> yahut bir başka deyişle kış merkezleridir (Kışla sözcüğü, *kış* mevsiminden türemiştir). *Yayla*,<sup>20</sup> bunun zıttı olarak, Yörüklerin yaz dönemindeki merkezlerine tekabül eder (Yayla, *yaz* mevsiminden gelmiştir).<sup>21</sup>

Yazın, düşük rakımlı köy ve kasabalarda ikamet edenlerin çoğu, onlar için *yayla* olan dağlara çıkarlar. Bu nedenle, yaz mevsiminde araştırılacak sahici bir Yörük'e rastlayıp rastlamadığınızdan asla tamamıyla emin olamazsınız. Yörükler, Tahtacıardan daha albenili bir ırktır; beden uzunları kıvrak ve boyları nadiren 1.82'in altındadır.<sup>22</sup>

Adı geçenlerin kimisi [Çoban Yörükler], senenin üç ayında Antik Yunan tapınaklarının kalıntılarında baş vermiş kulübelerinde otururlar ve yarı-yerleşik bir yaşama adaptasyon sağlamışlardır. Nitekim bahar teşrif eder etmez bu kulübeler muzır haşerattan oturulmaz hale gelir ve Yörükler tekrardan çadırlarına dönerler. Daha doğuyu mesken edinen komşuları; Afşarlar, Kürtler ve Çerkeslerin aksine, ziyadesiyle barışçıl ve kanunlara-itaatkâr bir ırktırlar ki bu vesileyle Türkler, onları dağların muhafızı olarak tanımlar. Yörükler, dikkat çeken birkaç örneğine de rast

19 Bent, Türkçe literatürde çoğunlukla *kışlak* diye bildiğimiz mevsimsel kavramı; *kışla* şeklinde ifade eder.

20 Metinde, “*Yaeld*” denilmektedir.

21 İç Asya'dan Anadolu'ya akan Türkmen aşiretlerinin *alâmet-i fârikası* kalıbıyla niteleyebileceğimiz yaylak-kışlak hayatı, Bent'i önceleyen pek çok Batılı seyyahın notlarına konu olmuştur. Örneğin Baba İlyâs-ı Horasânî ve Baba İshak'ın teşkil ettiği Türkmen/Babaî ayaklanmasını (1240) da eserinde zikreden bir 13. yüzyıl seyyah-keşişi de Saint-Quentin, “kışın düzlük yerlerde kalma alışkanlığındaırlar, yazın ise dağlarda verimli otlakları izlerler,” diyerek Tatarları (Türkmenleri) resmeder. Bk. Simon de Saint-Quentin, 2006: 12.

22 Metinde, metre ölçümü yoktur. Bent'in *feet* bilgisini dönüştürdüğümüzde elle ettiğimiz veri: 6ft=1.82 metredir.

geldiğimiz, daha az uysal olan diğer aşiretlerin hırsızlıkları ve kaçakçılığı ile ilgili muhbirlik yapmaya her zaman isteklidir.

Yörüklerin doğal ikametgâhı; duvar işlevi görmesi için deve semeriyle çevrelenmiş, ortasında döşeklerin yayıldığı karakeçi [kıl keçisi] kılından yapılmış çadırlardır.<sup>23</sup> Bir Yörük'ün yaşamını, bakımından sorumlu olduğu sürüler ve mevsim şartlarına göre berikenden ötekine göçtüğü otlaklar işgal eder.

Yörükler, bir yılı üç mevsime bölmüşlerdir. Şöyle ki, beş aylık bahar dilimine işaret eden *Yaz*, dört aylık süreye tekabül eden *Güz*, kendi içinde de alt-dallara ayrılan üç aylık kış; (1) beş günlük *Hamsin*, (2) 10 günlük *Karakeş*, açılış [başlangıç] olarak da adlandırılan ve Mart boyunca devam eden *Zemberi*.<sup>24</sup>

Onlar [Yörükler], yıpratıcılığa ve sürüncemelere karşı pek sebâtlıdır. Bununla birlikte; hoş, hareketli, uzun, güçlü ve müsamahakârdırlar. Genellikle koyu saçlara sahip olmalarına rağmen Asia Minor'da bulunan çoğu aşiretten daha açık benizlidirler. Vücutlarını sıkmayan kıyafetler giyerler ve Yörük kadınları yüzünü peçenin ardında gizlemez.<sup>25</sup> Bebeklerinin bedenlerini, taş aracılığıyla ısıtılmış toprak içeren bir bez parçasından müteşekkil kundağa sarmalarlar; yine de Yörük toplumunda çocuk ölümleri muazzam miktardadır. Hemen hemen her kadın, iki yahut üç kişinin yaşama tutunabildiği geniş bir aileye sahiptir. Dolayısıyla, çevresine uyumu en iyi sağlayan hayatta kalmasıyla sürdürülebilir sağlıklı bir ömür; Yörüklerin ırksal zarafetine katkıda bulunur. Ayrıca onlar, bilmediğim bir amaç doğrultusunda bebeklerinin başlarını

23 Bent, mevcut yazısında olmamakla birlikte, *Blackwood's Edinburgh Magazine*'de yayınlanan *Archaeological Nomads in Rugged Cilicia*'da deve semerlerinin, etrafı açık bulunan çadırın korunmasını sağlamak için ardı sıra dizildiğini belirtmektedir. İkisi de 1891'de okuyucuya sunulan makalelerin aynı şeye işaret ederek anlatımda farklılaşması ilginç bir problemdir. Bent'in pek çok yerde –ufak düzeltmeler eşliğinde– aynı içeriklerle boy gösterdiğini de ifade etmek gerekir. Çadırı detayı için bk. Bent, 1891c: 383: “*The natural abode of the Yourouk is his black goat's-hair tent with open sides, against which, for protection, he places his camel pack-saddles in row.*”

24 İlk iki terim için: “*Yas*” ve “*Güs*” ifadeleri kullanılmıştır. Kelimelerin, Bent tarafından yazıya geçirilirken harf noktasında tahribata uğramasına en etkin örnekler, kalan üçüdür: *Kampsin*, *Karades* ve *Zembrai*. Krş. Bent, 1891b: 536. Gezgin, *Karades*'i “*black winter*” ile okuyucusuna beyan ettiği için deformasyonu isabet ettiği Türkçe kelimeye imleyebiliyoruz.

25 Kâşifin bu sözünü, Harezm dâhilinde de test etme şansına sahibiz. 1860'da bölgede gözlemlerde bulunan de Blocqueville, Teke Türkmenleri'nden kadınların yüzlerini örtmediği, hatta bu sayede; genç kızların Türkmen delikanlılar tarafından kolayca tanınabildiğini zikreder. Bk. Henri de Couliboeuf de Blocqueville, 2000: 58.

sıkıca bağlarlar.<sup>26</sup> Ek olarak içlerinde, Yörüklerin çeşitli kocakarı yöntemleriyle tedavi etmeye çalıştığı, önemli miktarda zihinsel engelliye rastladık. Birçok örneğiyle, hatalı [eksik/fazla sayıda] parmaklı veya kolsuz bebekler vardı; üstüne daha fazlası da cabasıdır. Şöyle ki, Sis'in kuzeyinde yer alan Tapan köyünden<sup>27</sup> bir adam, başının üzerinde tıpkı keçininkiler gibi gelişen bir boynuza sahipti. Duyduğuma göre, bu özelliğini sergilemek için Avrupa'ya gelmiş.

Yörüklerde, boğaz; bir başka deyişle *teletmel*<sup>28</sup> hastalığı (mustarip, yenice kesilmiş sıcak hayvan derilerine sarmalanarak tedavi edilir) ve dağ bitkilerinin toplanarak özünün çıkarılmasıyla hazırlanan lapa vasıtasıyla iyileştirilen dalak rahatsızlığı haricinde, sağlık problemleri yaygın değildir.

Yörüklerin, dışarıda var olan hayatla iletişimleri çok sınırlıdır. Sıklıkla, kasabalardaki eşraftan bir müreffeh, sözleşme yoluyla Yörük aşiretlerine hayvan sürüleri temin eder. Yörükler; böylelikle [beriki sözleşme tarafına] okkalarca süt, peynir ve tereyağı temin eder.<sup>29</sup> Bununla birlikte, şayet sürüye bir zeval gelecek olursa sözleşme tarafı hayvanları eski haline getirmeyi kabul etmiştir. Bu durum, “ebedi sözleşme” şeklinde adlandırılmıştır. Bu yolla Yörükler, kendi sürülerini toplar ve süreç içinde sermaye sahibine borcunu öder. Hayvanların birbiriyle olan bağlantısı, çetele tutularak [sayılarla etiketleyerek] düzenlenir.<sup>30</sup>

26 Hatırımıza getirirsek; Yazar, Tahtacı gruplar için de aynı bilgiyi vermişti. Bk. 1891a: 270.

27 Sis'in kuzeyine yerleştiği Tapan, Bent'in bölgeyi gezdiği sırada (1890) İmparatorluğun Adana Vilâyeti'nde yer alan Kozan Sancağı'na bağlı bir nâhiyeydi. Bk. Sezen, 2015: 736. Ayrıca bk. Akbayar, 2001: 156; Ünal, 2020: 435.

28 Bu terimin asıl biçimini saptayamadık. İhtimal, *Karades=Karakeş* arasındaki sembiyotik bağa benzeyecek şekilde bir kavram, ileriki süreçte keşfedilebilir.

29 Bent, diğer yazısında bu müreffehlerin genellikle Yunan olduğunu belirtir. Ayrıca kâşif, bu kısmı 1891c'de daha aşikâr kıldığı için paragrafın çevirisi, ikisi arasında karşılaştırılarak üretilmiştir. Bk. Bent, 1891c: 388.

30 Bent'in Türkmen ekonomi-politiğine dair zikrettiği bu nakil, oldukça ilginç bir sürü hukukunu tasvir eder. Yanı sıra onun Adana-Tarsus havzası için bahsettiği çobanlık işlevi; kendisinden 47 yıl sonra, (Antalya Halkevi Dergisi) *Türk Akedeniz*'de Avukat Haydar müstear adlı bir kişinin yazdığı “Ölmez Ana” başlıklı notta tekrardan saptanmaktadır. 1937'deki bu yazısında Avukat Haydar, 1926'da Manavgat'ta yaşlı bir Türkmen'den (Yörük) dinlediği şekilde Bent'in “*ebedi sözleşme*” dediği mefhumu “*ölmez ana*” şeklinde vermiş; ikisi de birbirine yakın bir bilgi verme süreci işlemişlerdir. Av. Haydar'a göre konuları nedeniyle fazla hayvan yetiştiremeyen meskûn köylüler; koyun, dişi keçi ve ineklerden bir bölümü Yörüklerle veriyor; aralarında gerçekleşen sözlü anlaşma doğrultusunda köylüler Yörüklerden, her inek için on ve her koyun için dört kilo yağı senelik olarak alıyordu. Köylülerin verdiği hayvan metalleri, Yörüklerde

Sözü edilen göçebeler, seyahat ederken üzerinde buldukları arazi için fazlasıyla yıkıcıdır; [şöyle ki] yaktıkları ateşler ağaçların altında şavkır, kerestelik ağaç dönümlerini acımasızca talan ederler. Torosların bu parçasında vadiler, direk yapımında faydalanılan uzun-dik köknarlar açısından cömertken onlar sürülerini otlatılabilmek için toprağın bitki örtüsünü çoraklaştırırlar. Bu vesileyle de kerestelik ağaçlar için hiçbir şey, köknarların özüne yakın bölgelerden terebentin [bitkinin reçinesi] elde etmek için ona bir miktar zarar veren göçebelerden daha yıkıcı değildir. Öyle ki ağaca sözü geçenler tarafından bir gedik açılır ve terebentin bu yarılmış kısma doğru akar. Kısa bir vakitten sonra, reçine elde etme işlemine maruz kalmış ağaç kesilir ve çentığın çevresinde geriye kalan odunluk bölgeler; göçebe aşiretlerin yegâne aydınlanma kaynağı olan meşalelerin yapımı için değerlendirilir. Ayrıca, Asia Minor ormanlarının en tahripkâr düşmanları hüviyetiyle göçebeler; arı kovanları veya çatı yapımı için sedirleri de amaçlarına sevk ederek işlerler. Tanrı'ya şükür, ormanlar devasa boyuttadır ve böyle yerleşim bölgelerinde yaşayan seyrek nüfus da orman talanının vahâmetini daha az dikkat çekici kılıyor. Fakat yıkım yavaş seyretse bile nihayetinde sürmektedir ve bu durum er ya da geç ülke ormanlarını enkaza çevirecektir.<sup>31</sup>

kalıyor, bunların yavruları ise taraflar arasında ortak kabul ediliyordu. Şayet verilen ana hayvan grubuna bir zarar gelirse Yörükler bunu karşılamak zorundadır. Ayrıntı için bk. Avukat Haydar, 1937: 23. Bent'in (1891a: 272; 1891b: 388; 1891c: 536) nakli, tekrara binen hayvan teminini Yörüklerin değil karşı tarafın yaptığı şeklindedir. Bu zıtlaşmayı bazı bölgesel farklılaşmalara ya da Bent'in eksik bir yorumlamasına yorabiliriz. (Çalışmam sırasında, dönem gazetelerine de yoğunlaşmamı teşvik edip yol gösteren Sn. Hocam Nimet Ayşe Aksoy'a teşekkür ederim.)

- 31 Kâşif arkeoloğun “bir gözleyici kimliğiyle” bölgeyi çok-yönlü resmetmesi bizi kimi karşılaştırmalara gark etmektedir. Bütün bir Akdeniz boylamına serpilmiş Türkmen/Yörük zümrelerinin nerede olurlarsa olsunlar, benzer türevde faaliyetlere teşebbüsü çok açık bir şekilde 19. yüzyılın diğer kaynaklarından da izlenebilmektedir. Örneğin gezginlerden Félix Marie Charles Texier (1802-1871) Olimpus/Olimpos (Uludağ) Türkmenleri bahsinde, genel ölçekte Türkmenlerin otlak ve ormanlar üzerinde fayda elde etme hakkını herhangi bir dış ihsan olmaksızın –örf algısıyla– kendilerine müstahak gördüklerini belirtmektedir. Tıpkı Bent gibi o da söz konusu göçebelerin çeşitli menfaatler için güzel-kıymetli ağaçlara, arazilere zarar verdiğini belirtmektedir. Bk. Texier, 2002: 232. Perspektifimizi Osmanlı arşivine çevirdiğimizde 18. yüzyıldan 20. asra sarkan sürecin Akdeniz ve Ege'yi de aşan Türkmen-Yörük *denizinde*, belirtilen insanların Bent'in anlattığı biçimde kimi toprak/ağaç/tarla/orman tahribatlarına denk geliriz. Mesela, Zile'de bazı Türkmen ve Ekrad (Kürtler) aşiretlerin tarım yapılan arazilere “*konarak*” üretimi sekteye uğratması (BOA. A.DVNS.MHM.d. 121/1015), Aydın-Tire taraflarında vergiden imtina ederek otlaklardan faydalanan Türkmenler (BOA. A.DVNS.MHM.d. 118/999), “*Haleb ve Zülkadriye beylerbeyine ve Haleb mollasınd*” gönderilen emirde belirtilen âdet-i ağnam, resm-i bennâk, resm-i duhân gibi vergileri ödemekten kaçan Kara Hasanlı aşireti (BOA. A.DVNS.MHM.d. 87/56), Simav'da Sipâhî Hasan'ın tasarrufundaki bir karyedeki otlakları yine vergisiz bir şekilde kullanmak isteyen Yörükler

Dağlarda seyr-ü sefer eden bir Yörük, belirlenmiş muhtelif zamanlarda görüştüğü alışıldık ziyaretçilere sahiptir. Mesela bahar mevsiminde, Yörük aşiretlerinin dağlık mekânlarına keçi ve koyun tüccarı gelir. Mevzubahis bahar yolculuğunda tacir, Yörüklerin hayat sürdürdükleri mıntıkanın merkezi bölmesine çadırını diker; kabilelerin eşrafiyla minderlere kurulur, bu sırada nargile içilir ve közün üstünde kahve çanağı fokurdarken hayvanlarını satmayı arzulayan adamlarla ticaret yapar. Kabile eşrafından, layıkıyla çekip çevirebileceği kadar çok malı devşirdiğindeyse; büyük oranda kar elde etmek üzere Yörük yerleşkesinden en yakın kasabaya yol alır.

Yörükler, muntazam bir deve yetiştiricisidirler. Baktriya ile Suriye kökenli soydaşlarının çiftleştirilmesi yoluyla yaratılan; Asia Minor'da yaygın ve Tülü/Tüylü<sup>32</sup> lakabıyla bilinen pek değerli melez develer üretirler. Bahar mevsiminde, Yörük kampları arasına Baktriya türünden iri aygırlar da getirilir. Bu melez ırk, ovaların sıcaklığıyla dorukların karlarına aynı oranda dayanıklı olup dağcılık meşgaleleri için kusursuzdur.

Dağlara ayak basanlardan bir diğeri, öşür veya hayvan sürülerinin vergisini [resm-i ağnam/ağnam vergisi] almak için görevlendirilmiş tahsildârdır. Vergi toplayıcısı da çadırını kurar ve muhitin önde gelen erkeklerince ilgi odağı olur ama teşrifinin evvelinde bu durum [Türkmen konar-göçerlere] haber verilirse; Yörükler vergiden kaçmak için sürülerinin bir bölümünü sapa mağaralara saklar ki işte [tahsildârın] bu vakayla başı derttedir.<sup>33</sup> Yine sonra, bakır çanak ve çömlekleri tamir etmek üzere

(BOA. AE.SMST.III. 28/1949), keza “İzmir valisine ve Birgi müdürlerine” ulaştırılan emirde geçen Tire-Birgili Yörüklerin Çakır Ağa tarlalarına izinsizce girerek tahribata teşebbüsü (BOA. A.MKT.UM. 334/7), “İçil Kâimmakâmlığı'na” verilen benzer bir başka hükümde çeşitli tarlalara haksız müdahalede bulunmaları men edilen Yeni Yörük Aşireti (BOA. A.MKT.UM. 309/35), Bahaddin Paşa İmareti Vakfı'nın tarlalarından aynı şekilde men edilen Yörükler (BOA. C. EV. 168/8384), tarım alanlarını işgal ettikleri gerekçesiyle Kayserili çiftçi köylüler tarafından yönetime şikâyet edilen Türkmenler (BOA. DH.H. 11/14); hep bu neviden olup Texier ile Bent'in işaret edegeldikleri teşekküllerin farklı bölgelerdeki temsilcileridirler.

32 Metinde, “*Toulou*” şeklinde geçmektedir.

33 Metinde öşür, “*Asbr*” şeklinde yazılmıştır. BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı), Osmanlı iktidarına karşı Türkmenlerin başı çektiği vergi muhâlefetleriyle ilgili vesikalarla doludur. Daha ziyade dini ve sosyal yaşama odaklanarak bu konular hakkında veriler aktaran Bent bile gezisini düzenlediği kısıtlı sürede bu problemi idrak etmişti. 18-19. yüzyılın dile gelen pek çok evrâkı Bent ile ağız birliği eder: İşte Teke Sancağı'nda vergilerini ödemeyerek çeşitli “*zorbalıklarda*” girişen Türkmenler (BOA. A.DVNS.MHM.d. 135/1071), Akdağ havâlisinde haydutluğa kalkışıp vergi edasından imtina eden Mamalu Türkmen Aşireti (BOA. A.DVNS.MHM.d. 106/1383), Erzurum-Çıldır dolaylarında “*başıboş*” dolaşarak

gezici lehimciler de çetin dağ yollarını arşınlar; bu gezgin bakır ustaları on veya daha fazla çadırın mesken tuttuğu yerlerde birkaç gün konarlarken öte taraflarda ne olup bittiğiyle ilgili çene çalarak Yörükler ile dış dünya arasında köprü vazifesi görür. Bu sırada, körüğü ve çırağı vasıtasıyla köhne cezveleri, türlü bakırdan araç-gereçleri güherçile ile tamir eder, mukabilinde katırının yüklenebileceği kadar reçel ve peyniri alarak kasabaya döner. Söylenenlerden gayrı; yün tüccarları, deri satıcıları ve Muhammedî inancın öncül sıralarına Yörük gençlerinin [sünnet vasıtasıyla saygınlık edinerek toplumca] kabul edilmesini sağlayan sünneti gerçekleştiren seyyar hekimler,<sup>34</sup> düzenli bir şekilde gelmesi umulan ziyaretçilerdendir.

Yörükler yemeklerinde pek kanaatkâr olup; ekmeklerini bolluk zamanlarında unla, pelidin [meşe palamudu] kıtlığındaysa Yulaf kurabiyesini andırarak şekilde imal ederler. Yörük kadınları tarafından bakırdan düz bir tabağın birkaç közün üzerine yerleştirilmesi ve üstünde, içeriğinde süt, peynir ve nadiren de et –şarap olmaksızın– olan bir sebze çöreğinin muhteşem ustalıklı pişirilmesiyle hazırlanır. Lakin onlar için kahve olmazsa olmazdır. Haliyle bu göçebelerin, kahve bilinmezden evvel ne yaptıklarını merak ediyordum; ta ki bir gün kahvemiz tükendiğinde bize onun yerine geçebilecek ve güzel türden bir deve dikeninin tohumlarından yapılan mükemmel bir içki sağlanana dek.<sup>35</sup> Sözü edilen bu ot, görünen o ki ne işe yaradığını bilmemesine rağmen onu “tüm Levant’ın en güzel bitkisi” diye tanımlayan Tournefort ve Gundelscheimer tarafından keşfedildiği için bitkibilimsel açıdan *Gundelia Tournefortia*

uzun müddetten beri resm-i mîrîlerinin ödendiğine dair bir bilgi bulunmayan bazı Kürt ve Türkmen aşiretleri (BOA. AE.SAMD.III. 61/6109), Bozok Eyaleti’nde isyan ederek köyleri yakan ve vergi tahsili sorunları çıkaran Türkmen cemaatleri (BOA. İE.DH. 7/726), Ankara’da Beypazarı Mukataası yakınında meskûn ve “*mütad-ı kadim*” vergilerini ödemeleri istenen Yörükler (BOA. AE.SABH.I. 202/13527), Üsküdar’daki Atık Valide Sultan Evkafı’ndan ve Yeniil hassına bağlı Yörük aşiretinin vergisini eda etmesini engelleyenler (BOA. A.DVNS. MHM.d. 117/439), keza vergilerinin tahsil edilmesi ve başka aşiretlere karşı olan zulümlerinin durdurulması istenen Yeniil Aşiretleri (BOA. A.MKT.MVL. 100/88), Sivas, Bozok ve Amasya gibi yerlerde olan, vergi vermemek için çeşitli sorunlar çıkaran bir dizi kabâilden (kabileler) müteşekkil Yörükler (BOA. A.MKT.UM. 76/27), Filipe’de yaylak rüsumunu düzenli bir şekilde ödeyen Türkmenlere saldıran başka Türkmenler/Yörükler (BOA. AE.SMMD.IV. 35/3970); Bent’in vergiden kaçınabilmek için hayvanlarını gizil yerlere sakladığını anlattığı öteki Türkmen/Yörüklerin uzak-yakın kardeşleridir.

34 Bent’in (1891a: 273, 1891b: 537) burada kurduğu terkîp esasında bir şarkiyatçılık dilinde bekleyeceğimiz ölçüdedir ve okuyucuya Batılı kâşiflerin “Amerika yerlilerinde veya Afrikalı kabilelerde” rastladığı her şeye karşı şaşırması cinsindedir: “*first mysteries of the Mohammedan faïlb*”. Ayrıca krş. Bent, 1891c: 386.

35 Anlatımın takviye edilmesi için Bent, 1891c: 385’den faydalanılmıştır.



şeklinde terimselleştirilmiştir. *Gundelia Tournefortia*, Torosların taşlık ve kuru bir tabiata sahip tüm güney yamaçlarında gelişir ve anladığım o ki Afganistan'da da pek boldur. Bu bitkiden yapılan kahvenin rengi biraz daha açık fakat bizimkilere nispeten aromatik ve acıdır. Ek olarak Yörükler, ismi geçen otu iştahı artırmak; sindirimi kolaylaştırmak için de kullanır.<sup>36</sup>

*Gundelia Tournefortia*'nın yanı sıra *Juniperus drupacea*'nın kozalakları, büyük bir kazanda uzun müddet kaynatılır ve koyu-yoğun bir tatlı madde elde edilir. Üretilen bu tatlı yoğun madde, un ile karıştırılır. Sonuçta elde edilen şey çikolata kreminden farksız olup, ortaya çıkan ürüne *pelte*<sup>37</sup> adı verilir.

Yörükler, dağlık bitkilerden malzeme üretme hususunda oldukça maharetlidir. Örneğin; anilin boyalarının icat edilmesinden evvel, boya ticaretinde iyiydiler. Fakat şimdi onlara bunu sürdürmeleri [boya üretimi zanaatı] için bir ödeme yapılmıyor ve Yörük kadınlarının Karamaniyan<sup>38</sup> halılarını yaparken kullandıkları boyalar, Avrupa menşelidir. Yunan halkınca *Galaxchidi* diye anılan bir sütleğenin sütü, soğan yapraklarıyla kaynatılır. Sonrasında, yün bu kaynatılmış suya konulur; boyanın yüne nüfuzu, onun tekrardan soğuk bir suya daldırılmasına dek ortaya çıkmaz. Bu işlemler birlikte de parlak bir kırmızı yün elde edilir. Ayrıca *Quercus infectoria*'nın ödünden imal ettikleri bir başka boya da vardır. Velhasıl Yörüklerin dağları, onların çeşitlilik arz eden amaçlarının tümü için iş görür bitkilerle kaplıdır.

Yörükler, tütün için her şeyi yapacaklardır. Öyle ki, ona dışarıdan ulaşamadıklarında kendilerinin bildiği kimi yapraklardan tütün yapmaya girişirler. Hatta muhtelif vakitlerde, kurutulmuş incir yaprağından tütün üretildiği bilinir.

Yörükler, aşırı derecede çok eşli [*polygamous*] bir ırktır. Bir adam, sefalet içinde olmasına rağmen sıklıkla yedi eşe sahip olacaktır. Yahut daha doğru konuşmak gerekirse, yedi adet köle. Genelde her bir eş, farklı çadırlarda oturur; [iş bölümünde] biri beri tarafta sürünün bir bölümüyle, diğeri öteki tarafta kalan kısmıyla ilgilenir; diğeri bir kadın develeri çekip çevirir, bir başkası evde kalarak halıları dokur. Berikisi odun toplayıp, [evin ihtiyaç duyduğu] suyu gidip getirerek temin eder. Aslında, bir

36 Bent'in okuduğu ve "finest plant in the whole Levant" ifadesinin geçtiğini tespit ettiği kitap: *A Voyage Into the Levant*'dir. Bahsi geçen yapıt için bk. Tournefort, 1741: 86.

37 Metinde, "*pelte*" şeklinde geçmektedir.

38 Metinde, "*Karamanian*" biçimindedir. E. J. Davis (1879: 52), "Karamanian" halılarını "*Kilim*" diye isimlendirir.



adam en az üç eşe muktedir olmakla övünemiyorsa; o çok fakir bir adamdır. Bunun doğal bir neticesi de erkeklere göre sayıca üstün olmalarına karşın; [çok-eşli evliliğin edilgen süjeleri halinde] talebi karşılamak için yetersizlikleridir. Öyle ki, kadın kaçırma hususunda çok gayret edilir ve eğer söylentiler hakikati söylüyor ise eş isteyen bir Yörük'ün; başka kabileden evli bir kadını sahiplenmesi istisnai değildir.

Genellikle nikâh ile birlikte koca, babaya bir şeyler öder. Ki bu da göçebelerin Konstantinapol haremeleri için zevcelerini satma alışkanlıkları olduğu düşüncesinin doğmasına sebebiyet vermiştir. Hâlbuki onlar, alt tarafı evlilik sözleşmesini [aşiretlerinin toplum görgüsüne göre] bu vasıta ile yasallaştırdıkları [geçerli kıldıkları] düşüncesindedirler. Tastamam söylemek lazımsa, Yörükler; elden geldiğince kabile-akraba içi evlilik [*endogamisi*] yanlısıdır. Sadece zorda kalırlarsa [eş almak için] dışarıya yönelirler. Böylece onlar, genellikle uzak bölgelerden sadece bir eş arayışında olan komşuları Çerkeslerin, aksi yönünde hareket eder. Çerkesler de eşleri için bir şeyler öderler. Ki *kalim* (fiyat) [Erkeğin ödediği çeyiz. Başlık parası.], onlar için ölçümün alışılmış bir tezahürü olan *baital* (kısarak) hesabıyla sabitlenmiştir. Bu ölçekte bir deve beş kısrağa, yirmi koyun da bir kısrağa tekabül eder. Yörükler; bir nişan sırasında kuzu keser, tef çalar, silâh ateşler ve mendil değiştirir; ötesi de olmaz. Nikâh, kaygıdan azade üç yahut dört günlük ziyafet ile danstan müteşekkildir. Fakat seremoni, coşkunu [günler geçtikçe] kaybettiği için sık sık kendini tekrar eder gibi görünür.

Türk Hükûmeti; birkaç derme çatma kulübenin dikildiği Torosların güney yamacındaki [mesken edinmeye] pek uygun muhtelif kısımlara, Yörük iskânını kuvvetle arzulamaktadır. Lakin Yörükler, bu fikirden hoşnut olmadıkları gibi; bir camiye veya Hoca'ya sahip olmayı da inatla reddederler. Biz, Yörükleri bu vasıta ile [câmî/Sünnî ulemâ] kendilerine [Türk Hükûmeti/Osmanlı] bağlamayı hedefleyen birkaç girişim görmüşsek de onlar bu düşünceye karşı öfkeli ve camiler de atıl kalmıştır. Yörüklerin dinî, sahiden doğaya için gizemlerle bütünleşmiş bir yapıdadır.<sup>39</sup> Nitekim Tahtacılar arasında müşahade edilen Ali tapıncının izlerini, onlar

39 Bent, esasında bu paragrafla sadece *Tahtacı Yörükler* veya *Çoban Yörükler* kısımlarında bir özelleştirmeye gitmez. Hatta söylenebilir ki, o ana dek yazageldiği Türkmenlerin genel bir değerlendirilmesine teşebbüs eder. Zaten, Türkmen inançsal yaşantısına dair anlatısı; *Sünnî-odak* Çoban Yörükler ya da *Alevî-odak* Tahtacı Türkmenler gibi modern yazımda sıklıkla rastlanan bir tercihe başvurmamızı kesinkes önlemektedir. Bent'in hem Türkmen-Yörük historiyoğrafisi, hem de Kızılbaş/Alevî yazını evreninde dikkate alınması en elzem inceleme biçiminin de böylesi bir anlatı tarzında yattığını düşünüyoruz. Çünkü Alevî-temâyüllü olup-olmama bir kenara koyulursa Tahtacı Türkmenler ile Çoban Yörükleri aynı anda muhtevi pasaj; yaşam biçiminde, kimi sosyo-politik ve ekonomik tercihlerde birleşen zümreleri

arasında sürmek mümkün değildir. Ancak Yörükler, Muhammedilerden oldukça farklıdır. Öyle ki, Yörükler ölümleri üzerinde ağlaşır [*ağıl*], onları çiçeklerle süsler ve de

betimler. Bu yaşam-sürdürüşte ortaklaşan ilksel olgu, merkez-periferi ilişkilerinde yeşeren iskân siyasasıdır. Bu minvalde, Osmanlı bürokrasına karşı, Türkmen zümrelerin müesses elitizmi tehdit eden kimi onulmaz yaralar açması; Anadolu'nun asırlarca süren Osmanlı-Türkmen çatışmasının birincil sebeplerindedir. Özünde bir yaşam-tarzı anlaşmazlığı olan bu çatışkının 19. yüzyılda da kuvvet bulan izdüşümü; konar-göçerlik, özgür toprak/hayvan tasarrufu, merkez erkten sıyrılma ve sıkı bir aşiret/ kâbile bağlılığı çerçevesinde form bulan –Yezid yönetimini ortadan kaldırma' fikrinsel tabanıyla– ayrıksı İslâm kılıglarıydı. Nihayetinde Osmanlı'nın emperyal tabanda yeşerttiği baskın devlet hukukuna karşılık ağır bir Türkmen muhalefeti. Öyle ki Bent, izlerini pek beriye indirebileceğimiz bir sorunlar yumağını kendi zaviyesinden nakletmeye çalışmaktadır. İşte 13. asır Selçuklusu'nda Şeyh Ebü'l-Bekâ Baba İlyâs-ı Horasânî ile Baba İshak öncülüğündeki meşhur Türkmen isyanı Babailer, 15. yüzyılda Şeyh Bedreddin Simâvî'nin hârladığı başkaldırlar, 16. yüzyılda bazı Safevî-iltisaklı Türkmen baba/dede unvanlı dât-şeyhlerin (Şâhkulu Baba Tekelü, Nûr-Ali Halife, Bozoklu Şeyh Celâl, Baba Zünnûn ve Şâh Kalender vb.) Osmanlı iktidarına kılıç çekmesi; psikolojik, sosyo-politik/ekonomik nitelikte bir ayrışık alt-yapının harcını yüzyıllarca karmıştı. Kayıtlarına bakıldığında, Osmanlı'nın bilhassa Türkmen kimlikli reâyâ unsuruna Bent'in belirttiği minvalde yaklaştığını görüyoruz. Erken 20. yüzyılda –özellikle de II. Abdülhamid saltanatında– Osmanlı; *cebele* Kızılbaş-Alevî tebaasını *akâid-i İslâmiye*'nin dışında görüyor, *me'fâsid* diye niteliyor ve *ıslâh-ı akâid* (Kızılbaş-Alevîliği, Sünnî-odak politik Osmanlı İslâmı'na döndürmek.) için Anadolu'da ve özellikle Ankara, Erzurum, Ma'mûretü'l-Aziz, Sivas gibi oldukça geniş bir toprak diliminde *Mekâtib-i İbtidâiye* açılması için bölge bürokratlarına emirler veriyordu (BOA. BEO. 2582/193576; BOA. BEO. 2250/168719; BOA. BEO. 2540/190499; BOA. BEO. 2227/166987; BOA. MF.MKT. 848/62; BOA. MF.MKT. 746/6). Keza 18-19. asır yerleşikleştirme politikaları kapsamında, öncesinde Adana-Alaçam'da iskân edilen Şeyhoğlu Koca Yusuf ve Sendilli gibi “*konar-göçer/yol kesen eşkıya*” cemaatlerin vergilerinin alınarak tekrar oturtulması (BOA. A.DVNS.MHM.d. 135/627), İçil'de iskân edilip Alanya'da köylünün tarım alanlarını (*mezra*) “*şekave*” üzere telef eden Yörükân tâifesi (BOA. İE.ŞKRT. 6/566), kararname suretinde ifade edildiği üzere İçil'deki göçebe aşiretlerin iskânı (BOA. DH.EUM.MTK. 78/42), yine İçil'de iskânına ferman gönderilmiş Türkmen “*eşkıyanını*” Beyşehri'ne göçmesi (BOA. A.DVNS.MHM.d. 112/261), Adana Eyaleti'nde kâin (bulunan-oturan) olmakla birlikte Konya, Adana, Maraş ve Yozgat bölgesinde soygunculuk icrâsıyla yol kesen, Osmanlı'ya kendi fertlerinden asker sağlamakta zorluk çıkaran Afşar Cemaati'nin iskânı üzerine yürütülen müzakere (BOA. A.MKT.UM. 441/37), yine Adana Eyaleti'nde bulunan Tecirli Aşireti'nin sorunsal hale gelen iskânı (BOA. A.MKT.MHM. 336/3), Kütahya, Bursa, Seyyidgazi ve İnönü havalisinde göçebe bulunan Yörüklerin meskün hale getirilmesi için yapılan çalışmalar (BOA. A.MKT. 58/63), “*Adana beylerbeyine*” gönderilen hükümde iskânı emir olunduğu halde “*Padişahın kız kardeşi*” Ümmi Sultan hassalarına giren Türkmenler (BOA. A.DVNS.MHM.d. 110/1500); Bent'in resmettiği Osmanlı'nın iskan/egitim politikalarına soğuk yaklaşan 19. yüzyıl Toros/Tarsus-Adana havzası Türkmenlerinin çeşitli zaman ve bölge dilimlerinde nüveleridir. Ayrıca 13-16. yüzyıl Türkmen isyanları ve sorunsalın Kızılbaşlık zaviyesinden bir okuması için bk. Yıldırım, 2008. 19 ve 20. yüzyıl gibi Osmanlı'nın sancılı bir dönüşüm evresinde özellikle Orta/Doğu Anadolu'daki Kızılbaş-Alevî tebaanın sosyo-politik faaliyet ve durumları için bk. Çakmak, 2018.

patikaların hemen yakınındaki kutsal ağaçlara (ateşli hastalıkları tedavi etmek için), çaputlar aracılığıyla tahta kaşıklar asarlar. Üstelik yoldan gelip geçenlerin eklemeleriyle oluşturulmuş ufakça bir taş yükseltisi bulunur ve bir Yörük yaşamını kaybettiğinde bu açık-hava mabetlerinden birine getirilir, [ruhu/hatırası için] Kur'an'dan birkaç parça [âyet/sûre] okunur. Ardından, vefat eden Yörük'ün kasvetli mezarı üzerine koymak için küçük taşlardan birkaçı alınır. Onlar cenazelerini, etraftan gelip geçenler dua edebilsin diye yol yakınlarına defnetmeyi tercih ederler. Fakat bu seçim, Yörük kabirlerinin ortadan kalkmış kırsal muhitlerin geride kalan mezarlıkları olduğu şeklinde bir hatalı düşüncenin doğmasına sebebiyet vermiştir. Yörüklerde neşvünema bulan bu ağaç ibadeti ziyadesiyle ilgi çekicidir. Ayrıca, Kitâb-ı Mukaddes yazını ile Grek/Helen uygarlığında her kutsal ağacın bir ruha sahip olduğu, dolayısıyla genius loci'nin [yerin ruhu] huzursuz edilerek kaçırılmasından çekinildiği için asla kesilmediği kutsal korular ile Doğu Hindistan Adaları'nda dallarla hastaya vurularak habis bir ruh olan epilepsinin ağaca taşınması örneğiyle paraleldir.

Yörükler arasında hurafeler azdır. Tüm yabanıl ırklar<sup>40</sup> gibi uçurumlarda, ev ve pınarlarda yaşayan Piri'leri<sup>41</sup> bulunur. Nitekim kendilerine zarar verebileceğini düşündükleri bir şeye inanmazlar, harabelik yerler için hususi bir korku da duymazlar. Anlatıyorlar ki, dağlık mekânların bağrında yatan yağmur sularından vahşi bir hayvan –dağ keçisi yahut ayı– içiverir, üstüne de kasabadan gelen bir adam bu suyu boğazından aşağıya indirirse, tıpkı yaban yaratıkları gibi [bu kişi] vahşi olacaktır: İşte onların bir Yörük haline gelişi böyle öykü edilegelir. Bir yörede meskûn olup tarımla iştigal eden Yörük, en ilkel alet-edevata sahiptir: Odun damarı boyunca dibe sabitlenmiş çakmak taşlarıyla kurularak çam ağacından imâl edilen bir Patoz makinesi.<sup>42</sup> [Yörüklerden

40 “...like all savage races...”. İfade için bk. Bent, 1891a: 275. Bent'in bu ifadeyle Türkmenleri tahkir etmeyi amaçladığını düşünmüyoruz. Onlardan bahsettiği diğer makalelerini de göz önünde bulundurduğumuzda, klasik müsteşrik üslubunu takınmasına rağmen samimi merak ile Yörüklerden bir şeyler öğrenmeye çalıştığına şahit oluruz. Fakat söylemi, “19. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen seyyahların bölge insanına dair kullandığı küçümseyici dil” şeklinde yürütülebilecek bir çalışma için ziyadesiyle faydalı bulunabilirdi.

41 Metinde yukarıdaki gibidir. Yüksek ihtimal *Peri* kavramından bahsediyor.

42 Seyahat metninin akışı içerisinde doğrudan bir anlam ifade etmemekle beraber, Bent'in benliğini ait hissettiği kültür katmanını/evrenini göstermesi bakımından önemli bir hususa parmak basılmalıdır. Bent, ilgili kısımda yerleşik Yörüklerin harman sırasında kullandıkları makineleri tasvir ederken söz konusu alete çok benzediğini düşündüğü bir Tevrât (Bent'in kabulünce zikredilen âyet, Yahûdîliğe işaret etmekten ziyade onun tamamlayıcısı sayılan İsa'nın öğretisinin toplandığı İncil'i tefekkür ediyor olsa gerektir. Bilindiği üzere Hristiyan kutsal literatürünün önemli bir yekûnu Yahûdî geleneğinden devralınmıştır.) âyetine atıfta

bir] adam bunun [basit Patoz'un] üzerine yerleşir ve [ekinın toplandığı yerde] daireler çizen öküzler tarafından çekilir.<sup>43</sup> Yörüklerin küreği, eski Roma'da bipalium<sup>44</sup> denilen türden, koyunlarıysa Herodotos'un "üç dirsek genişliğinde" (Herod. iii, s. 113) diyerek tanımladıkları<sup>45</sup> ve Persepolis'in yarım kabartmaları üzerinde görülenler gibi yağlı-kuyrukludur.<sup>46</sup> Yayıkları üç adet çubuk üzerine asılmış derilerdir ve bir kaymak karıştırıcısıyla kıvama getirilir. Tahtadan üretilen tabaklar, kâseler, kahve çekirdeğini ezmek için havanlar sıklıkla kullanılır. Fakat her bir çadır, nesilden nesle aktardığı ve büyük bir özenle muhâfaza ettiği bakırdan ata yadığarı öteberilere sahiptir.

Yörükler büyüye itimat ederler ve aralarında suya, kitaplara ve odun damarlarına bakarak bir keçiyi kimin çaldığını, hayvanın nerede olduğunu söyleyebilecek kâhinler bulunur. Yamı sıra kem göze de inançları güçlüdür ve bir soğanı, onun tesiriyle nazarı ötede tutmak için çadırlarına asarlar. Yörükler arasında icra edilen oyunlar, çoğunlukla kaba sabadır ve güreş ile cengâverliklerini kanıtlama gösterilerinden oluşur.<sup>47</sup>

bulunmuş; Kitâb-ı Mukaddes'in Yeşaya, 41:15'inde geçen kısmın sadece bir bölümünü (... *The new sharp threshing instrument having teeth...*) eserine eklemiştir. Tamamı şu şekildedir: "İşte, seni dişli, keskin, yepyeni bir harman döveni yaptım. Harman edip ufalayacaksın dağları, tepeleri samana çevireceksin." Tafsilat için bk. Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001: 891. (Vurgular bana aittir.)

- 43 Cümlelerin bağlamını anlayabilmem ve dolayısıyla çeviriye doğru yansıtabilmem için ilkel harman dövme makinelerinin klasik mantığını çözmem gerekti. Bent, bu açıdan hiç detay sunmaz. Tercüme için gerekli teknik ayrıntıları deneyimleriyle aktaran Ahmet Kaftanlı'ya pek müteşekkirim.
- 44 Dymock'ın (1830: 30) lügat verisine göre "*bipalium*" iki uçlu/dişli kazma (*pickaxe, mattock*) demektir.
- 45 Bent'in entelektüel merak ve okumalarına işaret eden bu alıntıyı, Herodotos'un hangi baskısından yaptığını bilemiyoruz. Lakin *Herodotos Târihi*'nin hem İngilizce hem de Türkçe çağdaş neşirlerinde Thalia'da (*Târihi*'in meydana getirildiği dokuz bölümden üçüncüsün adıdır.) Arap kültür ve gelenek-görenekleri aktarılırken Arabistan coğrafyasında yetişmekte olan iki koyun türü de nakledilmiştir. Bu koyunların biri tıpkı Bent'in Yörükler arasında gördüğü kuyrukları ebatça uzun-büyük ve yağlı koyunları andırmaktadır. Ayrıntı için bk. Herodotus, 1859: 217. Ek olarak krş. Herodotus, 2012: 267. Bent'in Anadolu dışına seyahatler düzenlediği kayıtlarla malümdür. Ki bu realite, Yörük ve Tahtacı grupları için verdiği bilgilerdeki geniş bakışını açıklamaktadır. Tafsilat için "\*" sembolü dipnot incelenebilir.
- 46 15. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da bulunmuş hac yolcusu –ve de casus/çaşıt– de la Broquière, Antakya çevresindeki Türkmenlerin geniş, iri ve uzun kuyruklu koyunlara sahip olduğunu belirtir. Yüzyıllar sonra, Bent'in yine aynı mıntıka muhitinden sayılabilecek Adana-Mersin/Tarsus'taki "*kuyruğu yağlı ve uzun koyun*" keşfi, eşyanın tabiatına uygun bir sürekliliği kristalleştirir. Bk. Bertrandon de la Broquière, 2000: 165.
- 47 Daha geniş sosyo-psikolojik analizlere eklenmesi elzem bir noktaya parmak basmalıyız:

Yörük kadınları iyi şans getireceğine inandıkları için, tıpkı Hristiyan kadınların yaptığı gibi kafalarına bir haç sembolü çizerler.<sup>48</sup>

Her Yörük ailesi, kendi sürülerini tanıyabilmek gayesiyle; keçi, deve ve ineklerinin kulaklarını farklı damgalara işaret edecek şekilde [*karparlar*] keserler. Öyle ki, bunlardan bazıları oldukça şaşırtıcı bir acayipliktedir.

Yörüklerin kökeni hususunda, uygulayageldikleri geleneklerinden bir fikir elde etmek zordur. Size her zaman, yaşadıkları yıkıntıların arasında evvelden meskûn olanların soyundan geldiklerini ve müşfik cetlerinin örtüp sakladıkları hazinelere ilişkin, kendilerine haber vermek amacıyla duvarlara mektuplar astıklarını söyleyeceklerdir. Keza ben bir Yörük'ü, altın saklandığına emin olduğu bir kolona delik açmak için keski ile hararetle çalıştığını gördüm. Üstüne, Yörüklerin görünüşte aynı gayeyle Grek yazıtlarının dibine kazdıkları çukurları müşahede ettim.

Her aşiretin, kabilenin işlerini çekip çevirmesi için hükûmet [Osmanlı] tarafından sorumlu tutulan bir Ağa'sı veya şefi vardır. Pratik açıdan bu kimse, Yörüklerin yasa koyucusudur [*legislator*] ve içte vuku bulan tüm ihtilafları çözümler. Hiçbir Yörük, şikâyetlerini Türk hukuk mahkemeleri huzuruna götürmeyi aklından geçirmez.

Yörüklerin kökenleri ve Asia Minor'da ortaya çıkışları, muallak bir meseledir. On beşinci yüzyılda Bertrandon de la Broquière, Yörüklerin Asia Minor üzerine yayılmalarının iki boyutunu haber veriyor: İlki kasabalara yerleşerek Türklerle kaynaşmış, ikincisiyse atalarının göçebe alışkanlıklarını muhafaza etmekte karar

---

Bent gibi bir 19. yüzyıl gezgini de Blocqueville'nin, Harezm'de çadırlarda meskûn *Teke Türkmenleri*'nin yanında –tutsak– bulunduğu süreçte hazırladığı veriler; bize aralarındaki çok uzak mesafeye rağmen benzeşen bir hayat-sürüş tarzı aksettirir. Tıpkı Bent gibi o da Türkmenlerin “batıl inançları” hakkında mâlûmât sunar. Öyle ki, Türkmenler üstlerinde “*mollaların*” yaptığı muskalar taşır, aralarında yaşayan “*tabiple*” onları Kur’ân-ı Kerim’den dualar okuyarak iyileştirmeye çalışır; “Frenklerden” (ya da “Yabanlar”) birilerini görecektense –Seyyah burada kendine işaret eder– kendilerine (Türkmen kadınları) muska yazılmasını talep ederdi. Ayrıca bir maddeden yayılan ışığın yahut değerli metalara temas etmenin varoluşlarına fayda getireceğini de düşünüyorlardı. Keza falcılık faaliyeti, neredeyse tüm Teke Türkmenleri'nin uğraşısı içinde yer alır, bizatihi kum/toprak farklı şekillere getirilerek geleceğe dair tahminler ortaya atılırdı. Bk. Henri de Couliboeuf de Blocqueville, 2000: 54-56.

48 Tam da burada, Bent'in gördüğü Yörükleri ırksal tanımlamalarla ifade ettiğini ve “*Türk*” üst-başlığıyla inlemediğini belirtelim. Aşağıda onun, Türkmen-Yörük cemaatlerini Fars veya Kürt gibi yapılara isnat etmeyi düşündüğünü de göreceğiz. Fakat nihayetinde Bent, Yörüklerin hangi üst-ırka ait olduğuna dair kesin bir hükme de var(a)mayacaktır.

kılmıştır. Konuştıkları Türkçe lehçesinde bulunan bir sürü Farsça kelime -ki bunlar öteki Türkler tarafından hiç kullanılmayan “başlamak/girişmek/çıkma” manasında *beruh*<sup>49</sup>, “siz” anlamında *shumâ*<sup>50</sup> ve “para” için *pool*<sup>51</sup> gibi ifadelerdir-, onların İran Dağları’ndan geldiğine ve hakikatte Farişî kullandıklarına işaret eder.<sup>52</sup> Yüz hatları ve ten renkleri, Farslara yahut Ermenilere nispetle Kürtlere yakındır. Yörüklerin derileri daha pak ve çehrelerine bakışla, köklerinin kuzeyden ve muhtemelen de Hazar’ın doğusundaki dağlık bölgeden geldiği tartışılabilir.

### Tartışma

Bay Walhouse, Bay Bent tarafından betimlenen aşiretlerdeki<sup>53</sup> [Kızılbaş-Alevî Tahtacılar ve Yezidîler] tavus kuşundan nefret etme düşüncesi ile ilgili kimi düşüncelerini ifade etti. Bay Walhouse, onun Hindistan’ın batısında *habitat* bulmadığını ileri sürerek, Karadeniz’in kuzeyinde yer alan ülkelerde tavus kuşunun yaban bir vaziyette görülüp görülmediğini sordu. Bay Bent, tavus kuşunun [Melek Tâvus] İran’da bulunduğuna dair olan konuşmasının yanı sıra hindinin de benzer bir algıyla murdâr ve kötüyü-alâmet [uğursuz, varoluşu gereği pis] bir yaratık olduğunu

49 Bent, “*beruh*” sözcüğünü İngilizcede bir phrasal verb (kalıplaşmış fiil) olan “*be off*” ile açıklamıştır. “*Be off*” birkaç anlama gelmekle birlikte “yola çıkmak, yola koyulmak vb.” anlamına yoğunlaştık. Çünkü telaffuzda geçen “*ruh*” kısmının Farsça “yol” anlamına gelen “*râh* (راه)” olduğunu düşünüyoruz. Baştaki “*be*” ise Kanar’ın (tarihsiz: 512) “yola düşmek, koyulmak, çıkmak” gibi fiilleri beyan ederken gösterdiği “*be*” ibaresine karşılık olsa gerekir. Fakat “*be ruh*”, tekil konumda “yola çıkmak-koyulmak vb.” eylemlerine tekabül etmez. Yani eğer, “*beruh=be ruh*” ise ve “*be off*” yolculuk mefhumunu çağrıştıracaksa, bu kelime sadece “yola” şeklinde çevrilebilir. Nihayetinde “*beruh=be ruh*” önermemizde ısrarcı değiliz, Bent’in kapalı stili böyle bir spekülasyon üretmemize neden oldu.

50 Bent, “*shumâ*” sözcüğünü İngilizcede “*you*” ile açıklamıştır. Francis Joseph Steingass’ın (1892: 759) İngilizce-Farsça sözlüğünde “*you*” ibaresini karşılayan şey, tıpkı Bent’in telaffuzunun aynıyle: “*shumâ=You*” adlıdır. *Shumâ* ise Türkçede “*şomâ (شما)=siz*” şeklinde izah edilebilir. Ayrıntı için bk. Bangi: 1971: 33.

51 Bent, “*pool*” sözcüğünü kendi dilinde “*money*” ile açıklamıştır. Steingass’ın (1892: 260) İngilizce-Farsça sözlüğüne baktığımızda “*money*” kelimesine karşılık “*pol*=Pül” gösterilmiştir.

52 Farsça kelimelerin tespitinde rehberliğine başvurduğum Ulaş Yağmur’a teşekkür ederim.

53 Walhouse, tavus kuşunun bulunmasını beklediği sahayı net bir şekilde çizerek Hindistan ve daha doğusuna işaret ediyor. Bu noktada, lokalizasyon saptaması “[ ]” içindeki her iki dinsel grubu da içerebilmektedir. Haliyle, -Walhouse’un dünya haritasını Britanya’yı temele alarak konuştuğunu unutmamak- Karadeniz’in kuzeyi ile sadece Tahtacıların değil, aynı zamanda, Melek Tâvus özelinde inanç pratikleri kurmuş Yezidî aşiretlerin de (hariçten) kastedildiği fikrindeyiz. Lakin şunu da akılda tutmalıyız: Bent’in dediği üzere Yezidî çevreler, Melek Tâvus hakkında bir nefret pratiği kurmamışlardır. Bunu yapanlar, Tahtacı Türkmenlerdir.

belirtti. Hindinin, Amerika menşeli bir kuş olduğu göz önüne alınıp; söz konusu ülkelerde sadece son zamanlarda tanınabildiği düşünülürse, bu durum [Hindiden nefret edilmesi] gerçekten dikkat çekicidir.

Profesör Rupert Jones, Bay Bent'in tasvir ettiği çakmaktaşılarıyla kurulan harman makinesine [Patoz] atıf yaparak bir benzerinin Halep'ten getirildiğini ve British Museum'da (Bloomsbury) mahfuz Christy Koleksiyonu'nun bir parçasını teşkil ettiğini belirtti.

### Sonnot

J. T. Bent'in çevirisini sunduğumuz *The Yourouks of Asia Minor* çalışması, Kızılbaş-Alevî inanç sistem ve kültürüne dair öncül Batılı bir bakış olmakla birlikte; Türkmen (haliyle Yörük) yaşam tarzının 19. yüzyıla yansımalarının da capcanlı bir çağdaş izdüşümüdür. Tercümede amaçladığımız şey, Bent'in uzun süreler boyunca pek keşfedilmemiş, üzerine detaylı bir inceleme yürütülmemiş gezi notunu bilim dünyasında tekrardan gündeme getirmek; yapılacak sonraki çalışmalar için bir temel atmaktır. Öyle ki, gayemiz ölçüğünde klasik bir çeviri metni hazırlamanın ötesine gitmek mecburiyetinde kaldık; detaylı dipnotlar, akılda kalıcılığı teşvik için 19. asırdan günümüze gelen kaynaklardan görseller ile *BOA*'dan belgeleri işleyerek bir bağlam içerisinde nakletmeye gayret sarf ettik. Asıl maksadımız, ham dokümanın gelecek tetkikler açısından bazı teknik bilgiler için zenginleştirilmesinde toplandı. Dolayısıyla, makalede anlatılan neredeyse tüm inançsal problem ve verileri; sonradan –bizim veya bir başka araştırmacının mesaisiyle– üzerine yoğunlaşılacağı umuduyla, çalışmanın sınırlarını da göz önünde bulundurarak analiz etmekten beri durduk. *Sonnot* aracılığıyla, Bent'in dar-ölçekte Kızılbaş-Alevî; geniş-ölçekte ise Orta-Doğu Alevîliği hakkında ürettiği veriler ile bu minvalde birkaç teknik hususa daha değinerek sorunsallaştıracız.

Bent'in, (1) Tahtacı Türkmenleri gerçekten görüp görmediğine; (2) daha da özeld e abdest alıp almadıklarına, Melek Tâvus kılıglarına ve hulûl (enkarnasyon, teccessüm) inançlarına ilişkin şahitliğinin geçerlilik/güvenirlik kistası; iki temel teknik problem biçemiyle karşımızdadır. Bent, 19. yüzyılın ikinci yarısı süresince Tahtacıların Akdeniz ve Ege'de yaşadığı ne kadar bölge varsa ya oralara ya da o muhitin yakınlarına seyahatte bulunmuştur. Adeta adım adım izlenebilen notları, onu ilk önce 1883'te iki “*Türk adası*” *Chios* (Sakız) ve *Samos*'a (Sisam) rapteder (1883: 299-309). “*Two Turkish Islands To-Day*” başlıklı bu öncül somut bağıntı, bize Kızılbaş-Alevî veya Türkmen



sosyo-kültürel yaşantısına dair hiçbir bilgi nakletmez. Sonrasında, 1888’de Akdeniz ve Ege’nin Anadolu topraklarında birleştiği Muğla-Antalya istikametinde bir dizi yere uğramış, tıpkı 1883’dekine andırır tavırlar ile (Tafsilat için 12. dipnota bk.) *Asia Minor Yörükleri*’nden bahsetmemiştir (1888: 82-87). Bent’in hem Kızılbaş-Alevî Tahtacılar, hem de Orta-Doğu Alevîliği (Şîa-İsmâîlî kökenli Bâtınî mezhepler) ile ilişkili Nusayrî ve Yezidî gibi gruplara karşı ilgisi, Adana-Mersin havzasında başladığı seyâhatinde vuku bulmuştur. 1890’da *Recent Discoveries in Eastern Cilicia*, havzayı kendi bakış açısından ilim evrenine naklettiği öncül yazılardandır (1890b: 231-235). Bent bu devrede Kilikya jenerik sıfatına içkin Anazarba (Kozan/Anavarza), Kars Bazaar ve Bodroum (Bölgelerin konumları için Ek:1/2’ye bk.) gibi yerlerde arkeolojik gözlemlerde bulunmuş, nadiren Afşar ailelerden detay vermeksizin söz açmıştır. Bu raddeden sonra, 1890 ve 1891 içerisinde aşağı yukarı hep aynı kristalize anlatım çerçevesinde yekûn bulan yazılar kaleme almış ve Britanya’ya ulaşmasını sağlamıştır.

İlk meselemize cevap, 1890-1891’de neşrettiği tüm *Cilicia* yazılarını analizde yatıyor. 1888 ve 1890’a tarihlenen yukarıdakiler, etnografik gaye gütmeyizler. Diğer yandan, 1890’daki “*Explorations in Cilicia Tracheia*” bu çeviri-metnin ana malzemesi makaledeki neredeyse tüm bilgileri, bir yıl öncesinden ihtiva etmektedir (1890a: 445-63). Tek bir eksikle: *The Yourouks of Asia Minor*’da geçen Tahtacı Yörükler. 1891’deki “*A Journey in Cilicia Tracheia*” (1891e: 206-224) bölgenin yazıt ve kalıntılarına odaklandığı için bir kenara koyulabilir. Ek olarak, 1890’da British Association for the Advancement of Science’a raporladığı -1891’de yayımlanan- “*On the Nomad Tribes of Asia Minor*” (1891b: 535-547) hariç, az önce bahsedilen “*Explorations in Cilicia Tracheia*”, “*Amongst the Cage-Dwellers*” (1891d: 297-303) ve “*Archaeological Nomads in Rugged Cilicia*” (1891c: 377-391)’da 1891’de bilim çevrelerinde dolaşımdadır. Şimdiye dek, künyesi verilen çalışmalarda Tahtacılar ismen ihmal edilirken, Yörük teşekkülüne geniş ölçüde yer ayrılmıştır. Haddi zatında Bent, elinde bulundurduğunu tahmin ettiğimiz bir kök metni defaatle yeniden üretmiş; her defasında kimi bilgileri çıkarmış, bazılarını ilk kez eklemiştir. Çünkü bölgede rehberliğini yapan, konar-göçer kabileler ile aralarında iletişimi sağlayan çevirmenin “Captain Achmed” olduğunu sadece *Rugged Cilicia*’dan (1891c: 377) öğrenebiliyoruz. Keza öşür veya ağnam için gelen görevliyi atlatmak için faaliyet yürüten Yörüklerin, özelde Afşar (*Afshas*) Türkmenleri’nden olduğu *Cage-Dwellers* (1891d: 303) ile belirginleşiyor. Yine bölgede yaygın Farişî kelimelerden biri: 1891a’da geçmemesine rağmen *Cilicia Tracheia*’da (1890a: 458) “katırcı ‘muleteer’ için *charpedar*” ile vücut buluyor. Ayrıca Türkmenlerin (*Yourouks*), İmparatorluk ile problemlili ilişkilerine dair izlemine, büyük ölçüde *Rugged Cilicia*’da (1891c: 386-387)



geçen Yörük Osman'dan edindiğini anlıyoruz. Çünkü seyyahla karşılaşarak, ona Türkmen dinine, haliyle hayat biçimine dair sözlü veriler sunan Yörük Osman; laf Osmanlı-Türkmen (Osmanlı'nın cami ve hocalar vasıtasıyla Türkmenleri kontrol altına alma çabası.) ilişkisine geldiğinde fazlasıyla baskın/kaydedilesi bir cümle kurar: “*Delidolu özgürlüğün rubu, ana rahminden çıktığımız andan itibaren içimizdedir. Biz hiçbir şekilde başka bir hayat tarzına uyum sağlamayacağız.*” Yörük Osman'dan tezahür eden böyle bir ifade tarzıyla, Bent'in aklına Amerikan Yerlileri'nin (Kızılderili kabile konfederasyonları.) gelmesi, ayrıca manidar bir detaydır.

Sözün özünde, Bent rotası üzerinde sağa sola dağılmış Tahtacı Türkmenler ile görüşmüş; bizzat bu ağaç/odun emekçilerinin ağzından orijinal etnografik malzeme toplamış mıdır? Şöyle yanıt vermeyi deneyeceğiz: Evet, Bent Tahtacıların mezkûr coğrafyada varlığına şahit olmuş, doğrudan –Kaptan Ahmed aracılığıyla– konuşmadyısa bile yaşam-geçim tarzlarını, genel görünüş ve çeşitli inanç kılıgılarını kaydetmiştir. Lakin Kızılbaş-Alevî Tahtacılar hakkında verdiği tüm detaylar (Hz. Ali'nin tanrısallığına duydukları derin itikadî sevgi, olası bir Nusayrî ve Yezidî bağlantısı, Melek Tâvus/Şeytan inancası vb.), kendisi tarafından üretilmemiş; başka bir araştırmacı kişilikten iktibas olunmuştur: Avusturyalı antropolog ve etnograf Felix von Luschan. Çünkü Bent, sadece çevirdiğimiz metinde “*Takhtagee*” kavramını kullanmış (1891a: 269); haricindeyse “Çobanlıkla iştigal eden Yörüklerin yanı sıra odunculuk ve kömürcülük işleriyle uğraşanları da vardır.” minvalinde sözleriyle, Tahtacıları yüzeysel bir çerçevede ve adsız zikretmiştir (1890a: 454; 1891b: 536; 1891c: 389). Sanki Bent, odunculuk ve yer yer kömürcülükle uğraşıp Asia Minor Yörükleri'nden bir bölük olan Tahtacıların ayrı bir mezhebî-kılışal strüktür teşkil ettiklerini, ilk başta yeterince takdir edememiştir. Ayrıca, Bent ile Luschan'ın Tahtacı notları karşılaştırıldığında, 1890-1891'de pek çok metinde Tahtacı Türkmenlerden mesleki manada bahseden Bent'in; aniden neden sadece tek makalede geniş bir üretim içerisine girebildiğini anlıyor gibiyiz. Öyle ki, aylar boyunca rastladığı nitekim haklarında detaylı bir şey elde etmediği (belki de “edemediği”) Kızılbaş-Alevî Tahtacıları; Yörükler nispetinde yazacağı son makalede tamamına erdirmeyi arzulamıştır ki, bu raddede sığınacağı tek liman, ismini zikretmeksizin faydalanacağı Luschan'dı.

Bazı açılardan beklenesi, aksi taraftan ilginç bir müşterek veriler toplusu; Luschan ve Bent'in Kızılbaş-Alevî Tahtacılar hususunda okuyucularına (ya da “dinleyicilerine”) naklettikleri bilgileri çevreler, hatta bunun ötesine geçerek özdeşleştirilebilecek söylem birlikleri kurar. Bu koşutluklara işaret etmeden evvel, Bent'in *The Yourouks*

*of Asia Minor*'da ısrarla öne sürdüğü Yezidi/Tahtacı (geniş ölçekte Kuzey İranlı Ali-İlâhîler ve Lübnanlı Nusayrîler ile) inançsal ortaklığını diğer eserlerinde vurgulayıp vurgulamadığını test etmek için bir diğer makalesi *A Secret Religion*'ı (1891f: 65-74) da incelemeliyiz. O, Tahtacılar üstündeki ketumluğunu, Orta-Doğu merkezli Ali-İlâhîler, Anadolu'da sakin Kızılbaşlar, Afşarlar ve Kürtlerin de konumlandığı; Nusayrîlik-orijinli *A Secret Religion*'da bile sürdürür. Hâlbuki *The Yourouks* (1891a: 270), yine aynı yılda; bahse konu olanlar arasında bir inançsal keşişmeyi savlıyordu. Bu açıdan 1891 içinde ne oldu da Bent bir yazısında tamamen suskun kaldığı inançsal dokuları, diğerinde derinleştirdi? Zihnimize üst-başlığı "*Die Tachtadschy*" (1890: 1-23) ve Bent gibi Güneybatı Akdeniz Anadolu'sunda seyahat eden Luschan tarafından kaleme alınan antropolojik/etnografik kapsamlı bir makale gelmektedir.<sup>54</sup> Luschan, Likya Tahtacıları için açtığı pencerede, Bent onları henüz basitçe oduncular olarak sunarken, incelikli teferruata teşebbüs eder. Luschan, Likya'da (*Lykien*) ve havalisinde yaşadıklarını belirterek betimlemeye başladığı Tahtacıların; çevrelerinde Alevî diye adlandırıldıklarını nitekim kendilerini Tahtacı diye çağırdıklarını söyler. Bent, bunun tam tersini, Tahtacıların kendilerine "*Alevî/Allen*" derken dışarıdan insanların onlara Tahtacı sıfatını taktığını zikreder. Luschan Tahtacıların dağlarda, konar-göçer üslupla yaşadıklarını ve kıl keçelerden çadırlarda oturduklarını haber verir; ayrıca daha uzun kalacakları haller için inşa edilen barakaların taş-kerpiç duvarlarının bir metre civarı olacağı söyler. Bent bu bilgileri özetleyerek aynıyle eserine katmıştır.

Luschan, Tahtacı aşiretlerin itikadî konularda dışarıya (Sünnî Osmanlı periferisi.) karşı sessiz olduğunu; tavşan ve hindiye murdâr gördüklerini, tavus kuşunu hem Şeytan'a isnat ettiklerini hem de bazı durumlarda iyi bir insan, evliya veya mahlûk olacağını düşündükleri belirtir. Keza Tahtacı Türkmenlerde tenâsüh efkârı ziyadesiyle kuvvetlidir; Şeytan kelimesinden hiç mi hiç hazzetmez, yanlarında onun adının anılmasını hoş karşılamazlar. Yine Tahtacılar, Sünnîlerce mesnetsiz seksüel hakaret ve imalara (*mumsöndü*, Tahtacı inanç liderleri olan "Baba" ve "Dede" unvanlı kişiliklerin kadın talipleri özelinde cinsel tasarrufu vb.) üzerinde maruz kalır (Hem Luschan hem de Bent bunun bir iftira olduğunu ağız birliğiyle belirtir.), İranlı Şîâ grupları gibi kollarını dirseklerden parmaklara doğru yıkarlar. Luschan, Bent'in bir yıl öncesinde Tahtacı Türkmenlerin Ali-İlâhî ve Nusayrî gibi Alevî-eğilimli gruplarla organik bağıntısına da işaret etmiş; fiziksel özelliklerine vurgu yapmıştır. İşte Bent'in Mersin/

54 Luschan'ın söz konusu makalesi, Hâmid Sadî'nin ilk Türkçe "*Die Tachtadschy*" çevirisi (1927: 211-217) "*Tahtacı zîmreleri konu etmişti.*" ile mukayeseli kullanılmıştır.

Adana (Tarsus) sahasında dikkatini çeken Nusayriler, İran seyahati sırasında merceğe aldığı ve “*In the Mountains of Media*” (1890c: 124-139)’da –bu yazısında Tahtacılara yine atıf yoktur– bahsettiği Ali-İlâhiler gibi benzer bir inançta bulduklarını sonradan öğrendiği Tahtacılar için Luschan’dan faydalanmıştır. Nitekim Nusayriler için sözgelimi Dr. Badger’a göndermede bulunurken, Luschan’a böyle bir hak tesliminde bulunmamıştır.

Meselenin diğer garip yönü ise, Anadolu (Diyâr-ı Rûm) Aleviliği için kalem oynatan son erken-modern (Bu kronolojik terim, Alevî târihyazımında 1910-30’ları kapsayacak şekilde kullanılmıştır.) müsteşriklerden Hasluck’un, Likya Tahtacıları’ndan konu açarken Luschan ve Bent’i sıkça kullanmasına rağmen aralarındaki koyu söylem birliğini fark edememesidir, idrak etmişse de işaretten beri durmasıdır. Hatta Hasluck, *The Yourouks* (1891a)’u 1890’a tarihleyerek bahsediş sırasında Bent’i, Luschan’ın önüne koyar (1921: 329). Fakat biliyoruz, Bent en erken 1890-1891’de Tahtacılar ile ilgilenmeye başlamışken, Luschan ortak yazarlı –ve 1880’lerin başına dek uzanan gezilerin sonucu olan– *Reisen in Lykien, Milyas und Kibyratıs*’da (1889: 198) Tahtacı zümreleri konu etmişti.<sup>55</sup> Tüm bu sonuçlandırma ve iz sürmelerimizi bir an unutsak, zihnimizi Luschan-Bent’i aynı şeyler söylemeye iten şeyin Tahtacıların sekmez düşünce-inanca dokularından türediğini iddia etsek; mantıklı bir fikir üretmiş olur muyuz? Bent’in Luschan’ı tanımadığını, bölgeye geldiğinden itibaren derlediği notları en son *The Yourouks* (1891a)’da yayımlamaya karar verdiğini öne sürebilir miyiz? Biz bu sorunsallar için açık-uç bırakmayı kabul etmekle birlikte, Luschan’ın Bent’e “*esin kaynağı*” olduğunu son kertede bildirme eğilimindeyiz.

Haricen, dp. 18’de çözümlenmeye çalıştığımız Tahtacıların abdest ritüeline ilişkin cümle şudur: “*Curiously enough, the Takhtagee wash like the Shiites of Persia, from the wrist upwards, not like the Sonnee who wash in the reverse direction.*” Virgüllerin kullanımı, “*from the wrist upwards*” ifadesinin nereye ait olduğunu muallak bir hale getirmektedir. Eğer bu cümleyi solundaki yapıya bağlayıp, “bilekten yukarıya aksi yönde yıkayan Sünniler gibi değil, [tam tersine]...” biçimiyle tercüme etseydik, katı bir sıkıntımız kalmayabilirdi. Nitekim tam tersi bir çeviriyi, ayrıca yapmak mümkündür. Luschan’ın, Tahtacıların

55 Hasluck’u sonralayan ve 19-20. asır “yeniden inşâcı” Kızılbaş-Alevî târihyazımı politikalarına yoğunlaştığı eseriyle bilinen Markus Dressler, tespit edebildiğimiz kadarıyla Luschan ile Bent arasında “olası” bir esinlenmeyi tartışan ilk kişidir. Lakin Dressler, Bent’in Luschan’dan bahsetmeksizin bilgi alma ihtimalini, ikisinin “*Allevi*” terimine yaptığı vurgu gerçeğinden yola çıkarak beyan eder ve ötesinde bir içerik incelemesine, söz gelimi Bent’in kaleme aldığı diğer notlarını değerlendirmeye girmez. Bk. Dressler, 2013: 54.

dirsekten ele doğru bir kılığ sergilediğini beyan etmesi, Bent'in bu bilgiyi nereden alıntıladığını gösterebilmektedir. Yine onun "Hristiyanlığın çürümüş bir formu" söyleminin yanı sıra Ali-İlâhî ve Nusayrî inançlarını da düşünülebilecek önermeler sınıfında mütâlâa etmesi, bariz bir Luschan bağıntısını kucaklar.

Bununla birlikte, Luschan ile şematik benzeşme Bent'e bir değer-düşüklüğü getirmediği gibi temel inceleme dokusu nedeniyle onun derleme bir eser ortaya koyduğu da söylenemez. Zaten Hasluck örneğinde görüldüğü şekliyle Bent, Küçük Asya'nın Kızılbaş-Alevî zümreleri için İngiliz entelektüel çevrelerinde temel başvuru kaynaklarından biriydi. Nihayetinde Türkmen/Yörük kültürel-ekonomik evrenine nüfuz etmeye çabalamış; özellikle Türkmenliğin (Sünnî Türkmenleri de hududuna müdahil kılacak şekilde.) Kızılbaş-Alevî boyutunda müşahade edilen "otoriteyle problem" realitesini, 19. yüzyıl gibi artık bu meselenin gittikçe kaybolduğu bir vakitte kaydetmiştir. Döneminde Orta-Doğu'nun pek çok yerinde, Akdeniz Anadolu'sundan İran Dağları'na serüvene kalkışarak "–döneminin algısıyla– heretik yabancılarından" Ali-İlâhî, Nusayrî ve Yezidî öbekleri hakkında bilgiler üretmiştir. Bugün Türkiye tarihçiliği, henüz işte "*A Secret Religion*" ve "*In the Mountains of Media*" nevi çalışmalarından habersiz olduğu Bent'i, yetkin/müdekkik bir oryantalist kimliğiyle tanımalı ve modern incelemelerinde verilerine yer ayırmalıdır.

**A. Arşiv Kaynakları**

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı:

*Ali Emiri Abdülhamid I* (AE.SABH.I):

AE.SABH.I. 202/13527.

*Ali Emiri Ahmed III* (AE.SAMD.III):

AE.SAMD.III. 61/6109.

*Ali Emiri Mehmed IV* (AE.SMMD.IV):

AE.SMMD.IV. 35/3970.

*Ali Emiri Mustafa III* (AE.SMST.III):

AE.SMST.III. 28/1949.

*Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicilleri Mübimme Defterleri* (A.DVNS.MHM.d):

A.DVNS.MHM.d. 121/1015; 118/999; 87/56; 135/1071; 106/1383; 117/439; 135/627; 112/261; 110/1500.

*Bab-ı Asaflı Mektubi Kalemi* (A.MKT):

A.MKT. 58/63.

*Babıali Evrak Odası Evrakı* (BEO):

BEO. 2582/193576; 2250/168719; 2540/190499; 2227/166987.

*Cevdet Evkaf* (C. EV):

C. EV. 168/8384.

*Dabilye Emniyet-i Umumiye Mubaberat ve Tensikat Müdüriyeti Evr.* (DH.EUM.MTK.):

DH.EUM.MTK. 78/42.

*Dabilye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube* (DH.EUM. 2.Şb.):

DH.EUM. 2.Şb., 67/54.

*Dabilye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube* (DH.EUM. 6.Şb.):

DH.EUM. 6.Şb., 54/34.

*Dabilye Nezareti Hukuk Evrakı* (DH.H.):

DH.H. 11/14.

*İbnülemin Dabilye* (İE.DH.):

İE.DH. 7/726.

*İbnülemin Şükr ü Şikayet* (İE.ŞKRT):

BOA. İE.ŞKRT. 6/566.

*Mektubi Kalemi* (MF.MKT):

MF.MKT. 848/62; 746/6.

*Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı* (A.MKT.MVL.):

A.MKT.MVL. 100/88.

*Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı*

(A.MKT.UM.): A.MKT.UM. 334/7; 309/35; 76/27; 441/37.

*Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı* (A.MKT.MHM.):

A.MKT.MHM. 336/3.

## **B. Yayınlanan Kaynak ve Tetkik Eserler:**

(1874). *Notes and Queries on Anthropology, for The Use Of Travellers and Residents in Uncivilized Lands*. (Ed.) RAI ve BAAS. London: Edward Stanford.

(1892). *Notes and Queries on Anthropology, for The Use Of Travellers and Residents in Uncivilized Lands (Second Edition)*. (Ed.) John George Garson ve Charles Hercules Read. London: The Anthropological Institute.

(1897). "Obituary. J. Theodore Bent, F. S. A". *The Geographical Journal*. London: The Royal Geographical Society. 1897/9(6). 670-671.

(1910). "Bent, James Theodore". *Encyclopædia Britannica*. C. 11/3. Cambridge: University Press. 746.

AKBAYAR, Nuri (2001). *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Avukat Haydar (1937). "Ölmez Ana". *Türk Akdeniz*. 1937/1. 23.

BADGER, George Percy (1852). *The Nestorians and Their Rituals With the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-44, and of a Late Visit to Those Countries in 1850, also, Researches Into the Present Condition of the Syrian Jacobites, Papal Syrians, and Chaldeans and an Inquiry Into the Religious Tenets of the Yezedees*. London: Joseph Masters.

Bahâ Said, (1926). "(Anadolu'da Alevî Zümreleri) Tahtacı, Çetmi, Hardal Türkmenleri Yâhud Yan Yatır Sülâlesi". *Türk Yurdu*. 1926/24. 481-492.

BANGİ, İsmail (1971). *Farsça Dil Bilgisi (Grameri)*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

BEAUFORT, Francis (1818). *Karamania, Or, A Brief Description of the South Coast of Asia-Minor and of the Remains of Antiquity: With Plans, Views, &c. Collected During a Survey of that Coast, Under the Orders of the Lords Commissioners of the Admiralty, in the Years 1811 & 1812*. London: R. Hunter.

BENT, James Theodore (1883). "Two Turkish Islands To-Day". *Macmillan's Magazine*. 1883/48. 299-309.

BENT, James Theodore (1888). "Discoveries in Asia Minor". *The Journal of Hellenic Studies*. 1888/9. 82-87.

BENT, James Theodore (1890a). "Explorations in Cilicia Tracheia". *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*. 1890/8. 445-463.

BENT, James Theodore (1890b). "Discoveries in Eastern Cilicia". *The Journal of Hellenic Studies*. 1890/11. 231-235.

BENT, James Theodore (1891a). "The Yourouks of Asia Minor". *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. 1891/XX. 269-276.

BENT, James Theodore (1891b). "On the Nomad Tribes of Asia Minor". *Report of The Sixtieth Meeting of The British Association for The Advancement of Science*. 535-547.

BENT, James Theodore (1891c). "Archaeological Nomads in Rugged Cilicia". *Blackwood's Edinburgh Magazine*. 1891/149. 377-391.

- BENT, James Theodore (1891d). "Amongst the Cage-Dwellers". *Littell's Living Age*. 1891/191. 297-303.
- BENT, James Theodore (1891e). "A Journey in Cilicia Tracheia". *The Journal of Hellenic Studies*. 1891/XII. 206-224.
- BENT, James Theodore (1891f). "A Secret Religion". *The Cornhill Magazine*. 1891/XVI. 65-74.
- BENT, James Theodore (1891g). "The Ansairee of Asia Minor". *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. 1891/XX. 225-226.
- BENT, James Theodore (1891ğ). "In the Mountains of Media". *The Gentleman's Magazine*. 1891/270. 124-139.
- Bertrandon de la Broquière (2000). *Bourgogne Dükkü Philippe le Bon'un Müşaviri ve Baş Ecuver Tranchant'ı Bertrandon de la Broquiere'in Denizşırası Seyahati*. Çev. İlhan Arda. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- BİLGE, Mehmet Can (2021). *İnançlar ve Gelenekler Çerçevesinde Anadolu'da Yaşayan Alevilik: Batı Ege Tabiatçıları*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- CAMGÖZ, Filiz (2010). *MÖ 2 - MS 1. Yüzyıllarda Lykia Tarihi: Roma ile İlişkileri, Eyalet Olma Süreci*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- CUÏNET, Vital (1892). *La Turquie d'Asie, géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure*. Paris: Ernest Leroux.
- ÇAKMAK, Yalçın (2018). *II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş/Alevi Siyaseti (1876-1909)*. Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmış Doktora Tezi.
- DAVIS, E. J. (1879). *Life In Asiatic Turkey. A Journal of Travel in Cilicia (pedias and Trachoea), Isauria, and Parts of Lycaonia and Cappadocia*. London: Edward Stanford.
- de TOURNEFORT, J. Pitton (1741). *A Voyage Into the Levant*. London: D. Midwinter vd.
- DRESSLER, Markus (2013). *Writing Religion: The Making of Turkish Alevi Islam*. London: Oxford University Press.
- DYMOCK, John (1830). *An Abridgment of Ainsworth's Dictionary English and Latin Designed for the Use in Schools*. Glasgow: Hutchison & Brookman.
- FELLOWS, Charles (1838). *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*. London: John Murray.
- FLEMMING, Barbara (2018). *Geç Ortaçağ Dönemi'nde Pamfilya, Pisidya ve Likya'nın Tarihi Coğrafyası*. Çev. Hüseyin Turan Bağçeci. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hâmid Sadî, (1926). "Tahtacılar". *Türk Yurdu*. 1926/21. 211-217.
- HASLUCK, F. W. (1921). "Heterodox Tribes of Asia Minor". *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. 1921/51. 310-342.
- HASLUCK, F. W. (1929). *Christianity and Islam Under the Sultans*. (Ed.) Margaret M. Hasluck. London: Oxford University Press. 124-159.
- Henri de Couliboeuf de Blocqueville (2000). *Türkmenler Arasında*. Çev. Rızâ Akdemir. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- HERODOTOS, (2012). *Tarih*. Çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- HERODOTUS (1859), *Herodotus: A New and Literal Version from the Text of Baebr with a Geographical and General Index*. (Yay. haz.) Henry Cary. New York: Harper & Brothers.
- KANAR, Mehmet (Tarihsiz). *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*. Tahran: Şirin Yayıncılık.
- Kitab-ı Mukaddes Şirketi (2001). *Kutsal Kitap - Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- RAMSAY, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*. London: John Murray.
- Seyyid İmâm Rûhullah Müsevî Humeynî (2008). *Tam İlmihal (Risale-i Tevzîbul'l-Mesâil)*. İstanbul: Kevser Yayınları.
- SEZEN, Tahir (2017). *Osmanlı Yer Adları*. (Yay. haz.) Murat Şener ve Salih Dutoğlu vd. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Simon de Saint-Quentin (2006). *Bir Keşiş'in Anularında Tatarlar ve Anadolu, 1245-1248*. Çev. Erendiz Özbayoğlu. Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı.
- SPRATT, T. A. B. and FORBES, Edward (1847). *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis, In Company with the Late Rev. E. T. Daniell C. II*. London: John Van Voors, Paternoster Row.
- STEİNGASS, Francis Joseph (1892). *A Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. London: Routledge & Kegan Paul Limited.
- Süleyman Fikri, (1927). "Teke Vilâyeti'nde Tahtâcılar". *Türk Yurdu*. 1927/29. 477-489.
- TEXIER, Charles (1862). *Asie mineure, description géographique, historique et archeologique des provinces et des villes de la Chersonnise d'Asie*. Paris: Firmin Didot Frères.
- TEXIER, Charles (2002). *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi, Arkeolojisi*. C. I. Çev. Ali Suat. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- URRY, James (1972). "Notes and Queries on Anthropology and the Development of Field Methods in British Anthropology, 1870-1920". *Proceedings of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. 1972. 45-57.
- ÜNAL, Uğur (2020). *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*. (Yay. haz.) Ali Coşkun ve Abdullah Sivridağ vd. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- von LUSCHAN, F. (1890). *Die Tachtadschy und andere Überreste der altern Bevölkerung Lykiens*. Brunswick: Friedrich Vieweg und Sohn.
- von LUSCHAN, F. (1911). "The Early Inhabitants of Western Asia". *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. 1911/41. 221-244.
- von LUSCHAN, F. (1922). *Völker, Rassen, Sprachen*. Berlin: Welt-Verlag.
- von LUSCHAN, F. and PETERSEN, Eugen (1889). *Reisen in Lykien, Milyas und Kibyrtis*. C. II. Wien: Druck Und Verlag von Carl Gerold's Sohn.
- YILDIRIM, Rıza (2008). *Turkomans Between Two Empires: The Origins of the Qizilbash Identity in Anatolia (1447-1514)*. Ankara Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmış Doktora Tezi.
- Yusuf Ziyâ, (1930a). "(Tahtacılar) Tahtacılar da Dînî ve Sırrî hayat". *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmûası*. 1930/12. 66-80.



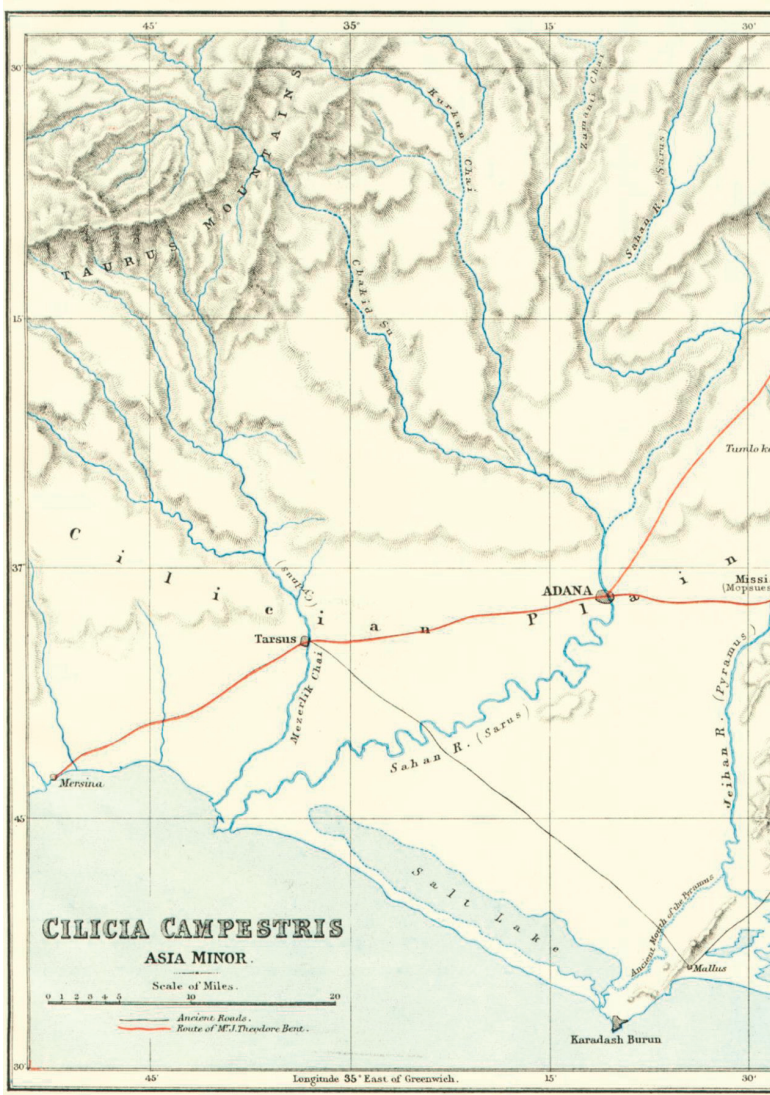
Yusuf Ziyâ, (1930b). “(Tahtacılar) Tahtacılar da Dînî ve Sırrî hayat 2”. *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmûası*. 1930/17. 72-80.

Yusuf Ziyâ, (1931a). “(Tahtacılar) Tahtacılar da Dînî ve Sırrî hayat – Ayine Hazırlık”. *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmûası*. 1931/19. 66-80.

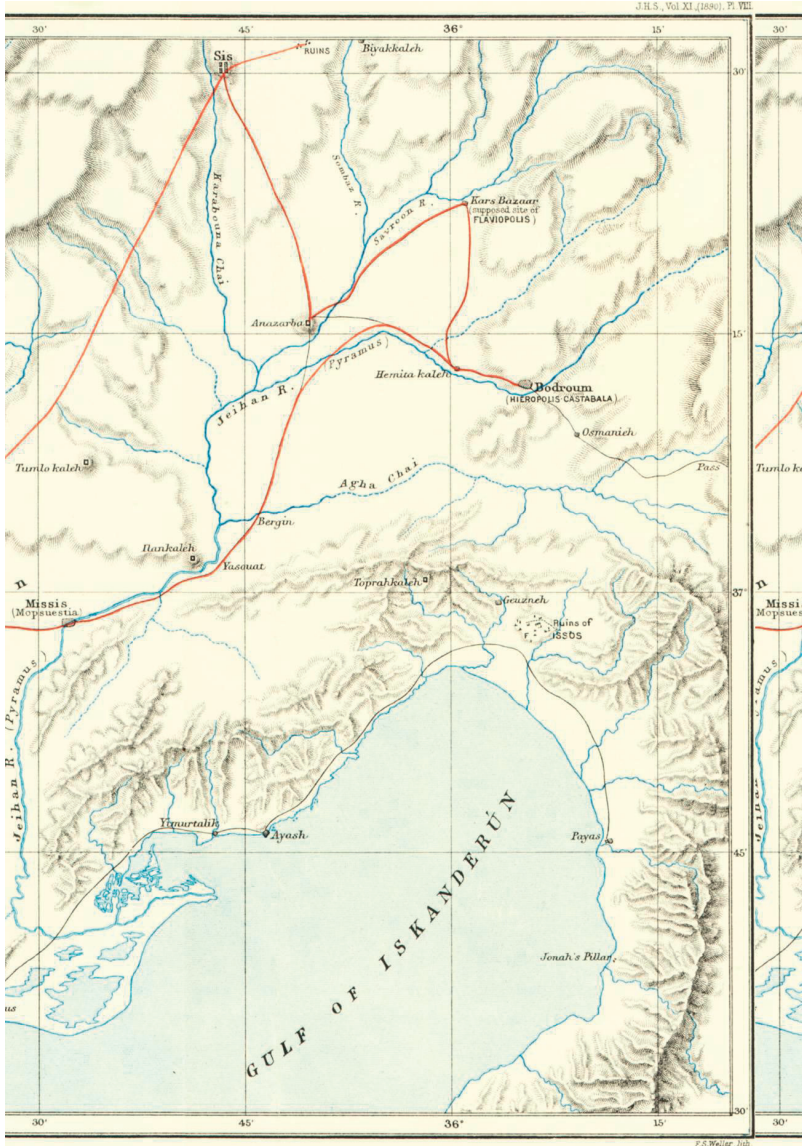
Yusuf Ziyâ, (1931b). “(Tahtacılar) Tahtacılar da Dînî ve Sırrî hayat – Dernek”. *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmûası*. 1931/20. 57-80.

## EKLER

**Ek-1:** Bent'in *Cilicia* seyahatinde izlediği güzergâhı gösteren haritanın ilk parçası. James Theodore Bent'in *Recent Discoveries in Eastern Cilicia*'sında (*The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 11, 1890), s. 236'dan alınmıştır.



**Ek-2:** Bent'in *Cilicia* seyâhatinde izlediği güzergâhı gösteren haritanın ikinci parçası. James Theodore Bent'in *Recent Discoveries in Eastern Cilicia*'sında (The Journal of Hellenic Studies, Vol. 11, 1890), s. 237'dan alınmıştır.



**Ek-3:** Bent'in Kızılbaş-Alevî Tahtacılar ile Yezidîleri (Ezidî) karşılaştırırken vurguladığı Dr. Badger'in yapıtında geçen Melek Tâvus'un piriç temsilî. George Percy Badger'in *The Nestorians and their Rituals*'nda (Joseph Master and Co., Printers: London, 1852), s. 124'den alınmıştır.

**present to give liberally to the same object. The following is a sketch of the famous symbol which I committed to paper on my return home."**



**THE MELEK TAQOS OF THE YEZEDEES.**